

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště historické sociologie

Bc. Jiří Juhász

Pohledy na sametovou revoluci

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Karel Černý, Ph.D.

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 5. 2021

Jiří Juhász

Poděkování

Rád bych poděkoval Mgr. Karlovi Černému, Ph.D. za věcné připomínky a nápady. Chtěl bych také poděkovat své rodině, která byla oporou a bez které by tato práce nemohla vzniknout.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá problematikou revolucí, konkrétně interpretacemi sametové revoluce. První část se snaží nastínit historický vývoj zkoumání revolucí. Zkoumání revolucí prošlo několika generacemi a proměnami toho, co stálo v popředí zájmu. Práce se snaží mapovat vývoj od nejstarších moderních autorů až po ty současné a popisuje jejich východiska, a to, jak k revolucím přistupují. V druhé části jsou představeny různé pohledy na sametovou revoluci. Nejprve jsou představeny schematicky a zasezeny do kontextu, poté jsou podrobněji popsány jejich přístupy k sametové revoluci. Tyto interpretace vycházejí z různých předpokladů a nahlíží sametovou revoluci z různých úhlů. Ve třetí části jsou pak různá vidění sametové revoluce postavena vedle sebe a je popisováno, jak se dívají na tři aspekty sametové revoluce – příčiny, průběh a výsledky. Tato vidění jsou pak komentována pomocí autorů různých generací, což má za cíl umožnit lepší pochopení sametové revoluce, spočívající zejména v zosvětlení obrysů celého procesu, a také ukázat na možnosti využití teorií obecných.

Klíčová slova: revoluce, teorie revoluce, sametová revoluce, příčiny, průběh, výsledky

Abstract

This diploma thesis deals with the problematics of revolutions. Namely with various interpretations of Velvet revolution in Czechoslovakia. First part tries to outline historical development of theories of revolution. The Research of revolutions undergone several generations and shifts of interests. This work tries to map the evolution from the oldest modern authors to the current ones and describe their points of view and how they approach revolutions. In second part, there are presented various views on Velvet revolution in Czechoslovakia. First, they are presented schematically and put in context, then they are described in detail. These interpretations are based on various assumptions and see Velvet revolution from various angles. In Third part the various interpretations are juxtaposed and are described, respectively their view of three aspects of Velvet revolution – causes, process and outcomes of revolution. These various views are then commented by using authors of general theories of revolutions. The goal of this approach is to enable better understanding of Velvet revolution, by sharpening the contours of the whole process and also show the possibilities of use of general theories of revolution.

Key words: revolution, theory of revolution, Velvet revolution, causes, process, outcomes

Obsah

Úvod	7
1. Část – Obecné teorie revolucí	8
1.1 Krátká historie zkoumání revolucí.....	8
1.2 Důvody popisu historického vývoje zkoumání revolucí	10
1.3 Čtyři generace zkoumání revolucí.....	10
1.3.1 První generace teoretiků revoluce	10
1.3.2 Druhá generace teoretiků revoluce.....	13
1.3.3 Třetí generace teoretiků revoluce	18
1.3.4 „Čtvrtá generace“ teoretiků revoluce.....	21
1.3.5 Hranice výzkumu – pátá generace teoretiků revoluce	22
1.4 Limity generačního rozdělení a jeho řešení	23
1.5 Osm schémat zkoumání revolucí.....	23
2. Část – Sametová revoluce a její interpretace	27
2.1 Zařazení šesti zkoumaných přístupů k sametové revoluci	28
2.2 Důvody volby zkoumaných interpretací.....	30
3. Část - Popis vybraných interpretací sametové revoluce	30
3.1 Interpretace Iva Možného	31
3.2 Interpretace Ladislava Holého	34
3.3 Interpretace Jamese Krapfla	38
3.4 Interpretace Jiřího Suka	45
3.5 Interpretace Jaroslava Krejčího	48
3.6 Interpretace Samuela Huntingtona	50
3.7 Dílčí shrnutí	55
4. Část – Porovnání vybraných interpretací	55
4.1 Metoda a cíle porovnání	55
4.2 Příčiny sametové revoluce	56
4.2.1 Vybrané interní příčiny.....	56
4.2.2 Vybrané externí příčiny.....	59
4.3 Průběh revoluce	60
4.4 Výsledky revoluce	62
4.5 Témata přítomná ve všech fázích	63
4.6 Limity práce.....	64
Závěr.....	66
Seznam zkratk.....	69
Seznam literatury.....	69

Úvod

Téma teorie revoluce a téma revolucí obecně není v české sociologii a historické sociologii příliš frekventované. Tomu odpovídá i malý zájem sociologie o sametovou revoluci. I když je relativně dobře historicky prozkoumána, sociologické bádání se jí téměř vyhýbá. Sociologické zkoumání revolucí ve světě je mnohem častější a běžnější, čemuž také odpovídá dlouhá historie teoretiků revoluce.

I přes malý zájem o sociologické zkoumání sametové revoluce však existují texty, které se jí věnují a poskytují i onen sociologický přesah. Některé z nich se soustředí na období před revolucí a na to, co k ní vedlo. Některé detailně mapují dění uvnitř Občanského fóra a vyjednávání s komunistickým režimem nebo popisují, jak prožívali revoluci běžní lidé. Jiní se na sametovou revoluci dívají „jen“ v rámci celosvětového dění, jako na součást větších pohybů. Jak tedy ale chápat sametovou revoluci, když se o ni sociologie příliš nezajímá? Jak si vysvětlit její příčiny, průběh a výsledky? Je vůbec něco, co můžou k sametové revoluci říci světoví teoretici, když se jí přímo, až na výjimky, nevěnují? Na tyto komplikované, důležité a opomíjené otázky se snaží odpovědět tato práce.

Jejím cílem je tedy pokusit se pomocí vybraných textů interpretujících sametovou revoluci ukázat, jak jsou viděny příčiny, průběh a výsledky sametové revoluce, a na jakých otázkách se různí autoři shodli a na co naopak nahlíží odlišně. Cílem je také nahlédnout, jak vidí argumenty, které jsou u interpretování sametové revoluce používány, autoři obecných teorií revoluce. Neméně důležitým cílem je seznámit toho, kdo bude tento text číst, s teoriemi revoluce jako takovými, tedy jakým vývojem prošlo zkoumání revolucí, kde se nacházelo a kde se nachází nyní.

Na základě vytyčených cílů byla koncipována i struktura a podoba práce. Ta je vedle úvodu a závěru rozdělena do tří hlavních částí. První část je exkurzí do historického vývoje zkoumání revolucí. Představuje vývoj toho, jak na ně bylo nahlíženo, jak k nim přistupovali významní autoři a jak se pohled na ně vyvíjel. Je zde také prezentován pohled na zkoumání revolucí, který neakcentuje dobu vzniku, ale to, na co cílí. Tato část má vést k co nejlepšímu pochopení výzkumu revolucí.

Druhá část pak představuje šest zvolených výkladů sametové revoluce. Jde o dva texty nahlížející zejména příčiny, dva sledující průběh a dva nahlížející sametovou revoluci v širším světovém kontextu. Nejprve jsou představována obecná východiska. Poté je podrobněji popsáno, jak těchto šest textů sametovou revoluci vidí.

Třetí část vedle sebe staví různé argumenty šesti daných popisů revoluce a ukazuje, jak posuzují její různé fáze. Jednotlivé argumenty jsou pak komentovány, nebo spíše podpírány tím, jak je nahlíží obecné teorie revoluce představené v první části. V neposlední řadě je pak krátká část věnována reflexi limitů a problematických míst práce a návrhům na další výzkum.

Důvodů pro volbu daného tématu bylo několik. Zejména to bylo přesvědčení, že studium revolucí je obecně v českém prostředí opomíjeno. Dále že velká část současných autorů nahlíží na sametovou revoluci v jiných kategoriích než v kategoriích teorií revoluce a pohled optikou studia revoluce by mohl přinést lepší porozumění události, jejíž význam byl a stále je značný. Dalším důvodem je přesvědčení, že je přínosnější dívat se na události nebo období spíše jako na celky než se zaměřit podrobně na jediný kus mozaiky, přestože jsou oba přístupy legitimní.

1. Část – Obecné teorie revolucí

1.1 Krátká historie zkoumání revolucí

Revoluce, z latinského *revolvere*, tj. otáčet se kolem dokola, nabylo časem významu radikální změny, v níž se nic cyklického nepředpokládá. [Krejčí 1992:9] Už ve čtrnáctém století se v italských městech slovo revoluce začalo používat v jiném než astronomickém smyslu, tedy jako označení pro náhlé a násilné výměny vládnoucích osob. Až od 18. století přestává vyvolávat představu cyklu a stává se označením něčeho převratného, něčeho, co od základu mění dosavadní stav [1992:9]. Nejčastěji se používalo jako označení náhlé, rozsáhlé a nepředvídatelné změny v politickém režimu a v důsledku toho i v ostatních společenských oblastech. Zkoumání revolucí se většinou objevuje se zvýšenou intenzitou v návaznosti na proběhlé revoluce nebo revoluční období. V nedávné době ke zvýšenému zájmu o zkoumání revolucí došlo zejména vlivem arabského jara, které začalo v roce 2011. Vědecké, empiricky podložené

zkoumání revolucí vůbec pak začalo ve 20. letech 20. století. Neznamená to ovšem, že by revoluce nebyly zkoumány i před tím a tyto „moderní“ přístupy ignorovaly předchozí teoretiky, jako byli Marx nebo Tocqueville. Naopak, často z nich vycházejí a inspirují se jimi. Pro tuto práci byly však jako rámec, ke kterému bude v pozdějších analýzách vztahováno, zvoleny čtyři novodobé generace teorií/teoretiků revoluce, které se postupně profilyovaly a většinou se utvářely kritikou generace předchozí.

Je několik nejběžnějších pohledů na revoluce a názorů na to, proč k nim dochází. Jedním je myšlenka, že revoluci přináší bída a utrpení. Respektive, když je útlak příliš silný a masy proti němu povstanou. Bída a útlak jsou ale velmi časté a revoluce relativně vzácné. Musí tedy jít o určitý typ nebo míru útlaku, aby došlo k revoluci? Další běžnou myšlenkou je, že k revoluci dochází, když stát čelí velkému množství nahromaděných problémů, které není schopný řešit. Kdy ovšem dochází vlivem tlaku na vládu státu k revoluci? A kdy prostě jen dojde k rozpadu vlády a státu na menší celky nebo k dobytí nepřitelem? Třetím běžným pohledem je, že k revolucím dochází, když nějaké radikální, převratné ideje probudí lid z běžně přijímaného života. Bez idejí nebývají revoluce, ale co způsobí, aby se takové převratné ideje ujaly a dovedly lid k revoluci? Mnoho z těchto idejí se v historii neujalo nebo směřovalo do jiných oblastí, jako je náboženství. Takovéto „běžné“ pohledy na revoluce, ač nejsou úplně chybné, neumožňují jejich hlubší a úplnější pochopení.

Vědecké zkoumání revolucí prošlo postupně čtyřmi generacemi. Každý autor k revolucím přistupoval specificky, ovšem autoři jednotlivých generací často akcentovali podobné aspekty a přistupovali k revolucím z podobných pozic. První moderní generace se datuje do 20. let 20. století. Většina autorů této generace byla převážně historiky, kteří se k revolucím stavěli kriticky a snažili se najít v jejich výskytech a fázích pravidelnosti. Druhá generace vyvstala po druhé světové válce. Tato generace se věnovala zejména důvodům, proč lidé revoltují. Snažili se rozvíjet a generalizovat sociální chování. Třetí generace se věnuje strukturálním podmínkám revolucí. Tomu, jaké typy států, politických režimů a obecně struktur jsou náchylné k revolucím. Čtvrtá generace teorií nebo teoretiků není v přístupech tak koherentní jako ty předchozí. Nesnaží se identifikovat příčiny, kterých je příliš na to, aby byly zachyceny, ale soustředí se na faktory, které posilují a udržují stabilitu režimů. Poté se

soustředí na to, jak oslabení těchto faktorů umožňuje spolu s revolučními vůdci, ideologií, sebeidentifikací a strukturálními faktory, jako je mezinárodní tlak a konflikt elit, vytvořit revoluce. Je to přístup multikauzální, který často způsobuje horší možnosti komparace, protože vidí každou revoluci jako unikátní souhrn podmínek.

1.2 Důvody popisu historického vývoje zkoumání revolucí

Následující obsáhlý popis vývoje teorií revoluce má hned několik důvodů. Prvním je podívat se na historický vývoj této oblasti, ukázat klíčové autory a proměny toho, co stálo v popředí zkoumání revolucí a z kolika pozic lze revoluce zkoumat. Druhým důvodem je možnost po takovém exkurzu určit, kam zařadit zkoumané texty o sametové revoluci. Třetím důvodem pak je, že při dialogu přístupů k sametové revoluci lze obecné teorie použít pro určité komentování těchto dialogů a lépe posoudit, z čeho vycházejí jednotlivé argumenty.

1.3 Čtyři generace zkoumání revolucí

1.3.1 První generace teoretiků revoluce

První generace se věnovala nejznámějším historickým západním revolucím, jako byla anglická roku 1640, americká roku 1776, francouzská roku 1789 nebo ruská roku 1917. Nejvlivnějšími autory této generace byli L. P. Edwards, G. S. Pettee, C. Brinton a P. Sorokin. [Goldstone, 1982: 189]. Tito autoři se snažili identifikovat obecné fáze a vzorce revolucí. Jejich největším přínosem byla identifikace pravidelností v hlavních událostech velkých revolucí. Některé z nich se staly zákonitostmi generalizovatelnými na všechny velké revoluce. Velké revoluce jsou zde chápány jako takové události, jejichž vliv se neomezuje pouze na danou zemi, ale ovlivňuje větší okruh zemí nebo globální dění. Tyto generalizace, vytvořené první generací, lze shrnout do deseti bodů [tamtéž: 190-191]:

1. Před velkými revolucemi dochází k odpadnutí elit od režimu a požadování reforem.
2. Starý režim se před pádem pokusí o rozsáhlé reformy.
3. Revoluce začíná spíše akutní politickou a ekonomickou krizí a neschopností vlády ji řešit než akcí revolucionářů.

4. Revoluční opozice se po kolapsu režimu štěpí nebo dochází k vnitřním konfliktům.
5. Jako první se moci chopí umírnění reformisté.
6. Umírnění se snaží o reformu za pomoci starých struktur a organizačních forem, zatímco se vynoří alternativní, radikální centra masové mobilizace, která přicházejí s novými formami organizace.
7. Velké změny spojené s úspěšnou revolucí se objeví až po úspěchu radikálů a jejich nahrazení umírněných.
8. Revoluční zmatek a vláda radikálů vede k silovému vynucování dodržování zavedeného řádu.
9. Dochází k bojům mezi radikály a umírněnými, což umožní vojenským vůdcům dostat se k moci, často absolutní.
10. Radikální fáze nakonec ustupuje pragmatismu a umírněnému pokroku v rámci statusu quo.

Autoři první generace teorií revoluce formovali základní schémata procesů revoluce. Nevěnovali se však tolik příčinám, původu a zdrojům revolucionářů. Tyto oblasti zkoumala druhá generace. Nejprve se podívejme podrobněji na nejvlivnější autory první generace.

Crane Brinton (1898-1968), stejně jako velká část první generace, vidí revoluce kriticky. Přirovnává je například k horečce. Jeho práce jsou primárně historické a jde spíše o „historie revolucí“ než o sociologické interpretace. V Brintonově nejdůležitější práci o revoluci *The Anatomy of Revolution* [1938 (1965)] jsou prvotní symptomy revoluce spojené se ztrátou důvěry ve starý režim a mohou se formovat až po generace. Ztráta důvěry pak pramení zejména z rostoucích očekávání (zejména ekonomických), vzestupu nových politických ideologií (nejprve mezi inteligencí) a zvyšování sociálního napětí [1965:85-6]. Brinton dále říká, že revolucionáři vyzívají starý režim, a poté vzniká krize a duální moc. Ta spočívá v tzv. duální suverenitě, kdy nová umírněná vláda soupeří s radikály. Radikálové nakonec získávají moc z mnoha důvodů. Radikální extrémisté, kteří se dostávají do čela režimu, poté nastolují vládu charakteristickou terorem a také puritánstvím [1965:180]. Po relativně krátkém období vlády radikálů nastává období zvané „Thermidor“. Je obdobím klidu a konsolidace, ale je také obdobím

nástupu tyrana, který se dostává k moci jen díky revoluci. [1965:207] Dochází k obnově mnoha předrevolučních praktik, odstranění puritánských praktik a „osvícenského“ ducha, který je nahrazen nacionalismem [1965:213]. Podle Brintona byly trvalé výsledky zřejmé zejména v odstranění některých starých praktik, změnách práva, technickém pokroku a v určitém zlepšení postavení menších obchodníků a sedláků. Naopak téměř žádné změny se nestaly v každodenních interakcích a spravedlnosti. Hlavními slabostmi Brintonova vidění je, že všechny revoluce, nebo alespoň ty velké, procházejí stejnou sekvencí událostí analogických s organismem – symptomy, křeče (náběh), horečka (průběh), delirium (radikální fáze), rekonvalescence (thermidor). Není zde však žádná daná cesta nebo povinné fáze, kterými musí revoluce projít. [1982] Druhým limitem je silně Parsonsovské vidění sociálního řádu a přílišné akcentování revolucí jako těch, které ruší ekvilibrium, přičemž ostatní formy sociální změny jsou mnohem častější a často také revolucím předcházely a jsou s nimi úzce spojeny [1982].

Druhým významným autorem první generace byl Pitirim Sorokin (1889-1968). Ve své nejdůležitější práci *The Sociology of Revolution [1925(1967)]* Sorokin nazírá na revoluce převážně behaviorální optikou. Jako příčiny nutné k revoluci vidí tlak zdola a paralelní slabost shora [Černý 2016:76]. K revoluční situaci podle Sorokina [1967] dochází, když velká část lidí nemůže uspokojovat základní potřeby. Důležitá je při tom intenzita či rozsah omezení naplňování základních potřeb. Revoluci může pak vyvolat jak silné omezení několika málo nejdůležitějších, nebo mírné omezení většího počtu instinktů, což vede k tlaku zdola [2016:76]. Současně musí však oslabovat současný režim a jeho elita. Státu musí docházet prostředky pro udržování daného režimu a kontrolování populace. Elity daného režimu musí také ztrácet vůli vládnout a ztrácet vůli použít represivní aparát k potlačení revoltujících občanů, musí být tedy přítomna slabost shora. Sorokin, stejně jako například Brinton, vidí revoluce skepticky. Revoluce má cyklický průběh, kdy dochází nakonec k restauraci starého režimu. [2016] V jejím průběhu pak dochází vlivem vzestupu instinktů na úkor rozumu k násilí, prosazují se vrozené reflexy. Revoluční násilí však nepřináší uspokojení základních potřeb a po určité době dochází k restauraci režimu, který je podobný tomu odstraňovanému.

První generace je do určité míry překonána, ovšem položila základy pro některé autory pozdějších generací. Hlavním přínosem tak je obecný pohled na revoluce,

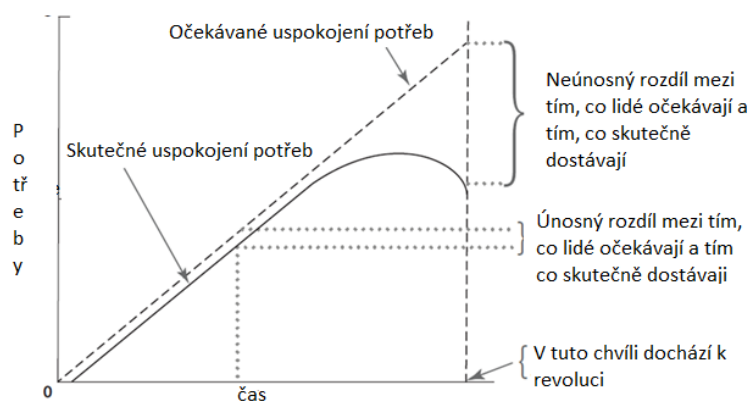
ukázání určitých zákonitostí velkých, klasických revolucí. Myšlenky autorů první generace mohou být ale i v dnešní době stále aktuální například prostřednictvím polemik nebo v reinterpetacích současných autorů. Jako příklad může být brán B. Stone [2013] a jeho polemika s C. Brintonem. Výjimkou, kterou lze přístupem zahrnout do první generace, je také text N. Sohrabiho. Jeho teorie [Sohrabi 1995] ve zkratce říká, že různé typy revolucí mají různé fáze, které jsou ovlivněné obdobím nebo světovým kontextem, ve kterém probíhají. Například francouzská revoluce 1789 vytvořila podle Sohrabiho model republikánské revoluce, který byl platný, než ho nahradil model komunistické revoluce v roce 1917. Podle něj je tak možné porovnávat revoluce v závislosti na tom, do jakého paradigmatu revoluce spadají.

1.3.2 Druhá generace teoretiků revoluce

Druhá generace vyvstává v 50. a 60. letech 20. století [Goldstone, 1982:192]. Autoři této generace se mnohem více soustředí na to, proč lidé revoltují. Často kladou důraz na dva mechanismy. Rychlou sociální změnu, která vychýlí existující sociální a politický řád, a na následné hromadění tlaku a napětí, které vede k revoluci. Mezi nejvýznamnější autory této generace patří S. Huntington, Ch. Johnson a N. Smelser. Ti se věnují modernizaci, která vytváří tlak, a v důsledku tohoto tlaku vznikají revoluce. Sociálně psychologickému tlaku, který vede ke zhoršení situace individuů a menších sociálních skupin, se z ekonomických pozic věnuje M. Olson, z psychologických pak D. Gurr a J. Davies. Problémem velké části těchto autorů pracujících s různými formami relativní deprivace je, že většinou nepopisují, jak se daná nespokojenost transformuje na revoluční dění.

James Davies a Ted Gurr ve svých klíčových pracích o revoluci *Towards a Theory of Revolution* (1962) a *Why Men Rebel* (1970) představují koncept, ve kterém během období modernizace rostou očekávání společnosti, spolu s tím dochází k růstu sociálních, ekonomických a politických příležitostí. J. Davies [1962:52] popisuje období, ve kterém dochází k rychlému růstu, jenž je spojený s modernizací, a po kterém dochází k ekonomickému pádu. Jde o proces, který se označuje jako J-křivka. Ta zobrazuje zvýšenou úroveň společenské frustrace, když se v čase nedostaví očekávaný růst v materiální sféře.

Tabulka č. 1 J-Křivka

Zdroj: J. Davies: Toward a Theory of Revolution, 1962, str. 6

V případě této teorie nehraje roli absolutní chudoba. T. Gurr pracuje s konceptem relativní deprivace. Relativní deprivace znamená, že člověk se cítí být pod tlakem tehdy, když pociťuje rozdíl mezi tím, co reálně má a tím, co si myslí, že by mohl za současné situace skutečně mít. Důležitá je u Daviese subjektivní interpretace, kdy si lidé musí uvědomit svou zejména ekonomickou situaci jako nespravedlivou, ale také jako změnitelnou. [Černý, 2016:77] Nespravedlnost je vždy arbitrární a posuzovaná optikou skupiny, s níž se jedinec identifikuje.

Podle T. Gurra jsou nerealizovaná očekávání pro lidi zklamáním, ale jsou schopni to tolerovat. Pokud se ovšem lidé setkají s novými způsoby života, novými idejemi, se kterými se ztotožňují, dochází k uvědomění si vlastní špatné situace v porovnání s tím, co viděli u referenční skupiny. Nerealizovaná očekávání se podle Gurra následně stávají netolerovatelnými [1970:13]. To, co vede k revoluci je tedy určité uvědomění si hodnotové nespokojenosti, která vzniká vlivem rozdílu mezi tím, na co má člověk podle svého názoru nárok a reálnými možnostmi toho dosáhnout.

Oba autoři uvažují o třech možných typech revoluční situace [2016:77]. Revoluce z rostoucích očekávání přichází, když se reálné podmínky lidí nemění, ale narůstají jejich očekávání, o kterých si myslí, že jsou oprávněné. Růst očekávání může být způsoben například vlivem kontaktu s novou ideologií nebo s referenční skupinou. Revoluce ze ztracených benefitů pak spočívá v tom, že očekávání lidí jsou stálá, ale dochází ke zhoršení jejich situace ekonomické nebo hodnotové. Opět je zde výsledkem rozdíl mezi nárokovaným a reálně dosahovaným. Lidé zde srovnávají svou stávající či budoucí situaci s tou, kterou již poznali. Model revoluce z frustrovaného pokroku je

třetím typem. Jde o již představenou J-křivku. Jde o propojení obou předchozích modelů.

N. Smelser a Ch. Johnson ve svých pracích *Theory of Collective Behaviour* a *Revolutionary Change* rozvíjejí další přístup typický pro duhou generaci. Smelser [1963] a Johnson [1966] se na rozdíl od Gurra a Daviese nevěnují nespokojenosti a psychologickým aspektům jednotlivců, ale věnují se společnosti jako celku. Přístup obou vychází z různých subsystémů společnosti, jako je ekonomika, politický systém, vzdělávací systém. Říkají, že pokud tyto subsystémy stabilně rostou a rostou stejným nebo podobným tempem, tak je společnost vyvážená a vláda stabilní. Pokud však jeden ze subsystémů začne nezávisle růst či klesat, následné vychýlení rovnováhy povede k dezorientaci lidí a ti budou hledat nové hodnoty a ideje a budou jim otevřenější. Pokud je rovnováha vychýlena silně, dojde k rozšíření některé z radikálních ideologií, která zpochybní legitimitu starého režimu. V takové situaci může nastat neočekávaná krize, válka, epidemie či jiná krizová situace, která může způsobit revoluci.

Dalším významným autorem této generace je Mancur Olson (1932-1998). Ten se ve své práci *Rapid Growth as Destabilizing Factor* (1963) věnuje převážně ekonomickým aspektům revolučního napětí. Olson představuje podobný přístup jako Smelser s Johnsonem. Hlavní tezí je, že rychlý ekonomický růst vede k politické nestabilitě, a to zejména u těch zemí, které na něj nejsou připraveny [1963:530]. Olson vychází z historických příkladů a spatřuje tento vzorec prakticky ve všech oblastech světa. Jedním z důvodů vlivu ekonomického růstu na politickou nestabilitu bylo, že ekonomický pokrok oslaboval a rušil tradiční, často předmoderní vazby [1963:531]. Jedním z důvodů tohoto rozpadu byla zvýšená mobilita umožněná právě hospodářským rozvojem. Typická byla také urbanizace, která dále zmenšovala tradiční vazby a uspořádání. [1963:535] Způsobovala rychlejší šíření idejí a organizování do skupin. K destabilizaci přispívaly také nově vzniklé elity, které se vyprofilovaly v návaznosti na obecnou modernizaci, urbanizaci a aspekty s tím spojené. Tito většinou rychle zbohatnuvší chtějí dosáhnout prestiže také v jiných oblastech a snaží se o změny ve svůj prospěch. Skupiny, které naopak vlivem modernizace rychle zchudly, například tím, že se objevil dosud neznámý aspekt nezaměstnanosti, se stavěly proti stávajícímu stavu [1963:533]. Vedle lidí, kteří získali, či ztratili vlivem modernizace téměř vše, jsou také

ti, jejichž ztráta byla relativní. I přes všeobecný růst tato skupina klesá, což vede k frustraci dané části. Ekonomický růst vede obecně ke všeobecnému zlepšování vzdělání, technologií a dalších aspektů, což vede ke zvyšování povědomí o možnostech lepšího života, nových způsobech vlády a ideologiích, což může vést k poptávce takových změn [1963:541]. Olson pracuje podobně jako Davies s křivkou, tentokrát však ve tvaru S, kdy v počáteční nejdynamičtější fázi ekonomického růstu je nestabilita a revoluce nejpravděpodobnější.

S. Huntington (1927-2008) je zde posledním představitelem druhé generace. Huntington ve své práci *Political order in changing societies* (1968) čerpá z Olsonova přístupu, když ji staví zejména na kritice lineární modernizace, která nepředpokládá žádné nerovnosti nebo odlišné tempo v různých oblastech. Huntington ukazuje, že rozvoj v jednotlivých dimenzích je nerovnoměrný, nesynchronizovaný a vzájemně kolidující. [2016:81] Konflikty vycházejí právě z modernizujících se společností a jsou způsobeny nesouladem v tempu, jakým dochází k socioekonomickým změnám a změnám politických subsystémů. Nestabilitu spatřuje Huntington [1968] v procesu modernizace, nikoliv ve stabilní, ať už předmoderní nebo moderní společnosti. K převratům pak častěji dochází v rané části modernizace, zatímco k revolucím v té pozdější.

Během modernizace dochází k pádu legitimacy sociálních nerovností. Jednak se zvětšují a zároveň jsou hůře ospravedlnitelné. Dalšími faktory, které mohou přispět ke vzniku revoluce, jsou rychlý ekonomický růst a boj o jeho kontrolu, sociální frustrace a rozdíl mezi aspiracemi a tempem rozvoje [2016:81]. Právě zde vychází Huntington z předchozích autorů. Co je u Huntingtona nové a klíčové je sociální mobilizace. K té dochází, pokud nejsou rozvinuté politické instituce adekvátně nové realitě. Socioekonomická změna a rychlý růst vedou k rozkladu tradičních struktur, růstu aspirací, novým postojům. Pokud nejsou nové ekonomické a politické nároky dostatečně uspokojeny, dochází k sociální mobilizaci a nové politické participaci [2016:81]. Neschopnost a nepřipravenost politických institucí zvládnout nový stav způsobí konflikt, který byl při vyspělosti politických institucí řešen v jejich rámci [1968]. Na již rozpadlých tradičních strukturách, a ještě nevytvořených nových dochází k přesunům a hledání nových identit. Do politiky se tak dostávají noví aktéři, kteří vzešli

z modernizace. Jde o střední vrstvy, jež se vytváří v procesu budování centralizovaného státu. Vlivem industrializace se pak vytváří nový proletariát a jako poslední se „dostává do hry“ venkov, který je ovšem nejpočetnější a výrazně ovlivňuje další vývoj.

Proces modernizace tak na politické úrovni přináší do moderní politiky masovou participaci a také obecnou možnost měnit prostředí. Pokud je tempo politické modernizace výrazně rychlejší než zrod a vývoj pravidel a institucí pro politický boj, nedaří se nové aktéry asimilovat a dochází k dalšímu růstu nestability. [2016:82] Huntington zde rozlišuje dva způsoby vypořádání se s nastalou situací. Pretoriánská společnost se snaží nové aktéry vstupující do politického boje potlačovat, zatímco občanská společnost se snaží reagovat rozvojem politických institucí, pravidel a podmínek, aby byly schopné tyto nové aktéry pojmout [1968]. Jako klíčové vidí Huntington v tomto procesu politické strany. Pokud vzniknou dříve, než dojde k politizaci mas, je pravděpodobná větší stabilita. Naopak řešení pretoriánských společností bránících pluralitě, vede po uvolnění represí k nestabilitě, která je silnější a má delší dobu trvání [1968]. Pluralitní systém umožňuje organizovat, mírnit a usměrňovat aktivity nových aktérů, a to v rámci systému, nikoliv destruktivně a antisystémově [2016:80].

Huntington vidí tři způsoby, jak může dojít k modernizaci modernizujících se zemí. Jde o převrat, revoluci a reformu [1968]. Převrat je dílem malé skupiny, zatímco revoluce, probíhající většinou v pozdní fázi modernizace, je dílem již politizovaných, participujících mas. Huntington také rozlišuje východní a západní revoluci, kdy západní je rychlejší a probíhá zejména ve městech, zatímco u východní je tomu naopak. K tomu, aby došlo k revoluci, je potřeba specifické období, které je charakteristické procesem modernizace, pohybem a mobilizací mas.

Jak již bylo výše řečeno, je jednou z klíčových podmínek pro vznik revoluce vzestup nových politických aktérů a zároveň neschopnost politických institucí na tento vzestup reagovat a tyto nové aktéry pojmout. Další důležitou podmínkou je schopnost revolucionářů zformovat silnou a širokou revoluční koalici [2016:83]. Huntington vidí jako nejpravděpodobnější skupinu účastníci se revolučních koalic městský lumpenproletariát, respektive jeho druhou generaci po příchodu z venkova, která má díky socializaci probíhající již ve městě rostoucí aspirace a politicky se radikalizuje

[1968]. Koho naopak Huntington vylučuje, je průmyslový proletariát, který má vlastní platformu pro organizaci a nadprůměrné podmínky. Velmi důležité jsou naopak střední vrstvy, které se rodí v modernizaci a mají revoluční potenciál. Podle Huntingtona trpí zejména inteligence střední vrstvy opozičním syndromem. Ještě silnější je toto pak u studentů. Inteligence má totiž možnost a schopnost poměřovat častěji realitu s poměry v jiných zemích a také ji poměřovat s náročnými principy a ideály, za kterými realita zaostává. [2016:83] Další vlastností inteligence je, že dokáže organizovat a mobilizovat masy v revoluční koalici. Největší silou jsou venkovské masy, které se může pokusit revoluční hnutí oslovit, ale je velmi obtížné takto sociálně rozdílné skupiny spojit [1968].

1.3.3 Třetí generace teoretiků revoluce

Zatímco autoři druhé generace často viděli stát jednoduše jako arénu pro vyjádření a vyřešení konfliktu mezi různými skupinami, autoři třetí generace vidí stát jako autonomního „hráče“, který existuje sám o sobě. Různé státy pak mají různé cíle a struktury, které ovlivňují to, jaká je v rámci daného státu možnost a pravděpodobnost revoluce. Třetí generace vzešla jako odpověď na nedostatky generace druhé. Nejvýznamnějšími autory jsou strukturalisté, např. B. Moore, T. Skocpol, E. Wolf nebo Ch. Tilly. Tito autoři vidí revoluce jako důsledek určitých uspořádání struktur. Revoluce jsou umožněny a jejich úspěch je závislý na určitých makro podmínkách. Vedle vnitřních záležitostí tito autoři také akcentují mezinárodní faktory. Ta správná kombinace domácího a mezinárodního dění na makro úrovni je optikou této generace tím, co způsobuje revoluce. Hlavním problémem přístupů třetí generace je [Goldstone 1982] špatná „vybavenost“ pro vysvětlení toho, jak vznikne revoluce v nepříznivých podmínkách, a naopak proč nenastane ani při příhodných podmínkách. Tito autoři také opomíjejí roli hodnot, politickou kulturu, ideologii a nahodilosti při zkoumání revolucí [Lawson 2019].

Prvními a klíčovými průkopníky byli Moore a Wolf. Jejich důležitým příspěvkem je přesun právě k makrosociologické úrovni a k porovnávání národních případů, ve kterých sledují hlavní proměnné, jako jsou vztahy tříd, role státu, mezinárodní ekonomiky nebo šíření kapitalismu na venkov. B. Moore (1913-2005) se ve své práci

Social Origins of Dictatorship and Democracy (1966) [1993] věnuje vztahu mezi monarchickými státy, pozemkovou šlechtou a ekonomickými změnami zemědělství. Mooreův přístup zdůrazňuje tzv. path dependent vývoj sociopolitických forem [Foran 1993]. V Číně a Rusku došlo podle Moorea k rolnickým revolucím zdola, protože zde nebylo komercializované zemědělství a rolníci si zachovali svou sociální organizaci. Výsledkem byl komunismus. V Japonsku a Německu byl důsledkem vývoje fašismus zejména proto, že pozemková aristokracie a buržoazie připoutaly rolníky k půdě a provedly revoluci shora, kdy si v podstatě přivlastnily státní aparát, který před tím podporovaly. Aby byla výsledkem vývoje parlamentní demokracie, předpokládá Moore [1966] komplexnější kombinaci faktorů. Nejsilnější v tomto případě byla městská buržoazie, která se nepotkala se silným odporem aristokracie a rolníků, kteří zároveň nebyli podřízeni její síle, anebo zároveň zanikali a jejich zájmy se přibližovaly. Moore v podstatě přichází spíše s původem politických systémů, ale je brán jako průkopník strukturalistického vidění třetí generace teoretiků revoluce. Moore tedy vysvětluje výskyt revolucí a jejich výsledek, přičemž je pro něj klíčové, jaké jsou rozdíly mezi politickými strukturami a jaké jsou pozemkové vztahy, které byly do té doby přehlíženy.

Eric Wolf (1923-1999) se zaměřoval na velké sociální revoluce první poloviny 20. století. Ve své knize *Peasant Wars of the Twentieth Century* (1969) se věnuje mezinárodním tlakům, například válkám, jako zdrojům krizí pro stát v Rusku a Číně. Klíčovými faktory mezi všemi sledovanými případy byly komercializace zemědělství, nástup kapitalismu a populační růst, které rozbily sociální, politické a ekonomické struktury. Došlo tak ke krizi legitimacy státu a elit, čehož využily střední vrstvy rolnictva (kulaci), které reagovaly na kombinaci tlaku a příležitosti tím, že rebelovaly. Výsledky těchto rebelií pak často závisely na rozpoložení ozbrojených složek a politické organizace v každém daném případě [Wolf 1969]. Jak Wolf, tak Moore byli především průkopníky třetí generace a jejich práce byly omezené na dané případy, nepokoušeli se však své modely generalizovat pro univerzálnější použití.

J. Paige, Ch. Tilly a T. Skocpol navazují právě na přístupy Moorea a Wolfa. J. Paige [1975] analyzoval ekonomické dimenze rolnických nepokojů. Typ revoluce je podle Paige závislý na uspořádání ekonomických vztahů spojených se zemědělstvím. Paige svá schémata ovšem opět nezobecňuje, a tak platí výhradně pro jím zkoumané státy.

Navíc opomíjí roli státu a městských skupin a soustředí se pouze na exportní ekonomiky, což vede pouze k vytvoření přehledu specifických vybraných podmínek, za kterých může dojít k vybrané sociální změně spíše než ke zkoumání obecných příčin revolucí.

Charles Tilly zdůrazňuje ve své práci [1978] na rozdíl od předchozích autorů politický, nikoliv ekonomický strukturalismus. Tilly [1978] ve svém „modelu“ revoluce klade důraz na schopnost vyzyvatelů státní moci mobilizovat zdroje a zformovat se do revoluční koalice, která bude dostatečně silná, aby nastolila revoluční situaci. To znamená u Tillyho dvě vzájemně se vylučující mocenská centra, tedy vládu a vyzyvatele, kdy obě centra si kladou nárok na kontrolu společnosti. Revoluční výsledek pak znamená ukončení dvojitého nároku na vládnutí a zisk kontroly nad ním [1978:216-17]. Tilly se soustředí zejména na dynamiku průběhu revoluce, nepokrývá však detailně příčiny. Tillyho hlavním argumentem (a vymezením se vůči předchozí generaci) je, že nespokojenost, konflikt a frustrace jsou běžnou součástí společnosti a k revoluci dochází, jen pokud mají zúčastněné strany prostředky k organizaci výrazných činů [Goldstone 1982].

Jako průlomovou práci a zároveň vrchol třetí generace ve zkoumání kauzálních vzorců sociálních revolucí lze považovat práci Thedy Skocpol *States and Social Revolutions* [1979]. Skocpol představuje opět strukturní model revoluce, kdy analyzuje vztahy mezi třídami, třídami a státem a vztahy mezi státy. V jejím pojetí jsou revoluce produktem krizí, které nejsou kontrolovány žádnou skupinou či třídou, a revoluce tedy nejsou vytvářeny, ale přicházejí [1979:17]. Skocpol také přichází s definicí revoluce, která je asi tou nejpoužívanější: Sociální revoluce jsou rychlé, základní změny společnosti a třídních struktur a jsou doprovázeny a částečně také neseny třídními revoltami zdola [1979:4]. Skocpol analyzuje francouzskou, ruskou a čínskou revoluci, přičemž základní vzorec vycházející z jejích analýz je mixem politické krize starého režimu, který nedokáže reagovat na externí výzvy, zejména z důvodu vnitřních překážek v podobě zastaralého vztahu rolníků a elit. Roli hraje zejména ekonomická krize, amplifikovaná nespokojeností elit, která umožní rolnické nepokoje zdola. Nepokoje pak vedly k rozpadu státu a výsledkem byla ztráta moci tradičních pozemkových tříd ve prospěch nových elit a nižších tříd. Konečným výsledkem byl silnější centralizovaný stát, který i tak vystupoval ve vztahu ke společnosti a dalším státům [1979]. Kritika

Skocpol je stavěna zejména na tom, že porovnávala velmi historicky a mocensky odlišné státy v různých situacích a že nebyla schopna (jako velká část autorů) generalizovat nad vybrané tři příklady. Zároveň byla kritizována pro přeceňování role státu jako autonomního aktéra.

Poznatky a přístupy třetí generace byly prohlubovány dále i v 80. letech. I nadále se autoři zaměřovali na role státu, a to jaké typy jsou náchylnější k revolucím [Foran 1993]. Mezi další významné autory patří například Robert Dix [1984], který odlišil relativně otevřené a izolované represivní režimy a jejich náchylnost k revolucím. Timothy Wickham-Crowley, Jeff Goodwin a mnoho dalších se na základě povahy daného státu a režimu snažili určit jeho náchylnost k revoluci. Další široká skupina autorů se v rámci třetí generace věnovala také vnějším faktorům způsobujícím revoluce. Je možné mezi ně počítat autory, jako jsou Walter Goldfrank nebo Ian Roxborough.

1.3.4 „Čtvrtá generace“ teoretiků revoluce

Označení čtvrtá generace je v nadpisu kapitoly dáno do uvozovek záměrně. Jde totiž o mnohem méně koherentní skupinu autorů než v případě třech předchozích. Respektive jejich východiska se od sebe výrazně liší a nelze zde najít jednotný nebo dominantní přístup ke zkoumání revolucí. Čtvrtá generace, stejně jako ty předchozí, navazuje na své předchůdce jejich kritikou a věnuje se zejména těm oblastem, které třetí generace opomíjela. Dalším důležitým znakem této generace byla potřeba vysvětlovat nové revoluce [Lawson 2019]. Pozornost byla obrácena k faktorům, jakými jsou náboženské cítění, ideologie, politická kultura, diskurzy, média, technologie, a k tomu, jak formují revoluční mobilizaci a dění. Čtvrtá generace, někdy také nazývána jako post-strukturalisté, klade důraz na multikauzální vysvětlování revolucí, přičemž v popředí jsou právě faktory abstraktnější, jako kultura, ideologie, politická kultura. Mnohem více se tito autoři věnují dynamice průběhů revolucí na rozdíl od předchozích, kteří akcentují spíše příčiny a v menší míře výsledky. Autoři čtvrté generace také znatelně rozšířili typy sociálních změn, které považují za revoluce. Byly jimi např. primárně neúspěšné pokusy [Foran 2005, Goodwin 2001], dohodnuté tranzice [Lawson 2005], dále také revoluce způsobené nenásilnými masovými protesty [Nepstad 2011, Ritter 2015] a mnoho dalších.

Výčet autorů čtvrté generace, natož pak popis jejich přístupů, není možné (a ani to není cílem) pro účely této práce uvést. Jsou zde však některé rysy, které jsou pro čtvrtou generaci příznačné. Problémem této generace je, že revoluce zkoumá jako jedinečné události, což vede ke zdůrazňování právě těch unikátních částí revoluce spíše než těch, které umožňují komparaci. Někteří autoři [Lawson 2013, Foran 1997] problematizují čtvrtou generaci jako prakticky neexistující právě kvůli její přílišné rozmanitosti. Za hlavní přínos těchto autorů tak může být považováno zaměření na aktéry, zejména běžnou populaci, sociální skupiny, hnutí a kulturu. Avšak právě toto zaměření na jednotlivosti, národně-specifický kulturní pohled je zároveň velkou slabinou, protože vzorek pro zkoumání či komparaci bude $n=1$ [Foran 1997: 120].

1.3.5 Hranice výzkumu – pátá generace teoretiků revoluce

Pátá generace zkoumání revolucí je v podstatě na samém začátku. Začala se profilovat po událostech arabského jara. [Allinson 2019] Snaha několika autorů, které lze do této generace počítat, se zaměřuje na specifika, která ukázalo právě arabské jaro. Těmi je podle nich [Tamtéž: 143] to, že jde zejména o politické revoluce s odlišnou dynamikou, než jakou měly jiné historické revoluce. Autoři páté generace [Della Porta 2016, Bayat 2013] vidí specifičnost revolucí arabského jara v selhání revolucí (výjimkou může být částečně Tunisko) a úspěšnosti proti-revolucí, které vedly k autoritářským vládám. Tato generace se začíná věnovat revolucím jako nenásilné změně, často se přibližují teoriím demokratizace a teoriím sociálních hnutí. [Allinson 2019] Ještě více kladou důraz na globální kontext a revoluci vidí jako třídní konflikt, ve kterém však často absentuje široká sociální změna. Vyhlídky této generace jsou spojeny s přicházející nutností návratu větších teorií a ambiciózních komparací, které čtvrtá generace opomíjela. Tato nutnost vychází zejména z potřeby vysvětlit právě takové revoluce, které se odehrály v rámci arabského jara. Existuje ale již i kritika, že pátá generace teorií revoluce je jen jednou z odnoží té čtvrté, a je nutné ještě setrvat v rámci čtvrté generace, ze které nevzešel zatím žádný dominantní přístup [Abrams 2019]. Prozatím je tedy nutné brát pátou generaci jako určitou hranici výzkumu, která je ještě příliš nová na to, aby byla považována za využitelnou.

1.4 Limity generačního rozdělení a jeho řešení

Jak je možné vidět i na předcházející části této práce, generační rozdělení má několik nedostatků. Prvním je stále se rozšiřující počet autorů a přístupů a s tím spojená postupující nekoherentnost generací. Crane Brinton ve své publikaci *Anatomy of revolution* z roku 1938 uvádí v poznámkách méně než třicet anglicky psaných textů věnujících se obecně revolucím. Současný počet prací o revolucích by byl nesrovnatelně vyšší. [Beck 2020] Je tedy možné poměrně dobře zmapovat a popsat přístupy autorů starších generací, kde publikovalo několik málo autorů a kde byl poměrně jasný, dominantní přístup. To se postupem času vytrácí, a navíc s přibývajícím počtem autorů a přístupů roste pojmový aparát, rozšiřuje se záběr a vznikají různé proudy zkoumání, což je obtížně vměstnatelné do generačního vidění. Druhým problémem generačního rozdělení je pozice, ze které autor k tématu přistupuje. Časové oddělení začíná ztrácet význam, když se některý z autorů rozhodne zkoumat určitou revoluci optikou některého z přístupů generací minulých. Třetím limitem generačního rozdělení je jeho využitelnost pro účely komparací a zkoumání interpretací jedné revoluce. Toto se těsně váže k předchozímu bodu. Pokud jsou porovnávány (a mapovány) různé přístupy, je mnohem vhodnější rozdělení tematické. Dalším problémem generačního vidění je možnost a určitá pravděpodobnost zamítnutí takových teorií, které nejsou „módní“, a zároveň využívání těch, které nejsou příliš využitelné. [tamtéž]

Využitelnost autorů ze čtyř generací je i pro tuto práci různá. Respektive v každé generaci se jistě najde autor, který bude mít k sametové revoluci svou teorii co říci, ale některé dominantní přístupy charakterizující určitou generaci se ukazují jako obtížně aplikovatelné na případ Československa. Jako téměř nevyužitelné pro popis sametové revoluce se ukazují ekonomické a politické modernizační teorie druhé generace a část třetí generace, věnující se vztahům v předmoderní době a vztahům skupin a tříd, které v Československu roku 1989 neexistovaly. Ostatní generace jsou využitelné na různých úrovních i pro případ sametové revoluce.

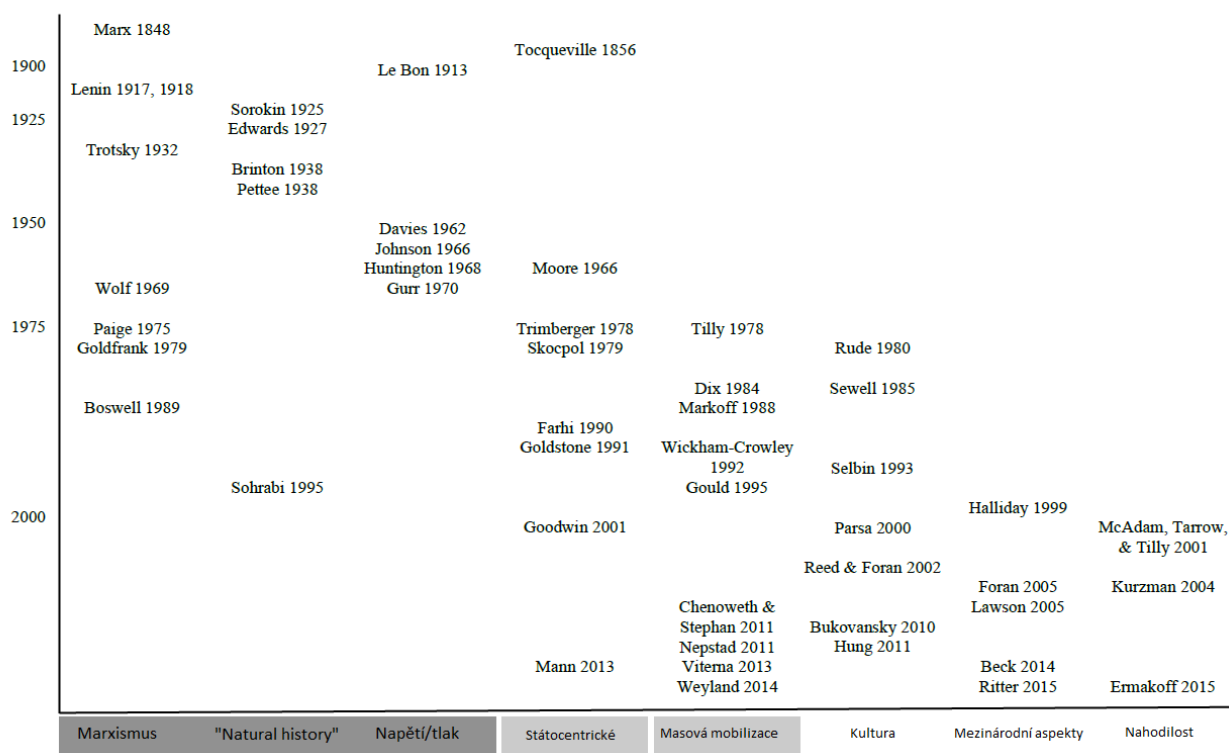
1.5 Osm schémat zkoumání revolucí

Rozdělení odlišné od toho generačního představuje například C. Beck [2020:1-2]. Ten rozděluje zkoumání revolucí do osmi schémat podle dominantního přístupu. První tři

přístupy, které jsou do určité míry již na ústupu, jsou marxistický, „natural history“ a přístup pracující s napětím/tlakem. Další dva přístupy – státocentrický a přístup orientovaný na masovou mobilizaci – jsou stále hojně využívány. Poslední tři přístupy – kulturní, mezinárodní a zdůrazňující nahodilost událostí – jsou čerstvě či neúplně institucionalizované. Těchto osm schémat, i přestože je možné vidět určité časové rozdělení, je mnohem provázanější než v generačním vidění. Například marxistické nahlížení revolucí přetrvává během celého období zkoumání revolucí a také často ovlivňuje autory ostatních přístupů. Dále například přístup zdůrazňující nahodilost událostí do velké míry čerpá z přístupu natural history [Beck 2020:4]. Následující tabulka podává schematický přehled výrazných autorů, kteří se pohybují v osmi daných přístupech, a časové zařazení jejich klíčových prací. Pro účely této práce a také z důvodu rozsahu zde nejsou popsány přístupy všech autorů v tabulce níže.

Tabulka č. 2: Autoři teorií revoluce

Schéma studia revolucí - časové a tématické

Zdroj: C. Beck: Revolutions Against the State, 2020

Marxistické schéma není omezeno na přístup K. Marxe nebo klasických marxistů nebo neomarxistů poloviny 20. století, ale jeho vliv je patrný i v dalších přístupech. Například teorie světových systémů silně ovlivněná marxismem se stala spojnicí právě mezi marxismem a novým schématem studia revolucí zdůrazňujícím mezinárodní aspekty [Beck 2020: 6]. Klíčovými aspekty marxistických přístupů k revolucím jsou rozrušení tradičních systémů kapitalistickým systémem, soustředění se na pozice aktérů a s tím související potenciál k revoluci a také soustředění se na revoluční výsledek daný kombinací třídní struktury a ekonomického systému [Tamtéž: 6]. Hlavním přínosem, mimo jeho inspirace pro další autory, je nacházení primární příčiny v politicko-ekonomickém uspořádání společnosti a zdůrazňování role „poškozených“ skupin a tříd jako revolucionářů.

Schéma natural history (název je převzatý od Edwardse (1927) [2020], avšak prvním, kdo použil název natural history, byl K. Kautsky v roce 1919 [1921] v rámci debaty sociálních demokratů a komunistů o fázích revoluce) je možné přeložit jako přírodopis revolucí. Tento přístup klade důraz na dělení revoluce na různé fáze, přičemž se soustředí na jednotlivé sociální skupiny a to, jak a v jaké fázi do revolučního procesu vstupují. Tento přístup spatřuje příčiny revoluce v selháních ancien régime, s tím spojenou nespokojenost lidí a následnou krizi legitimacy. Revoluce je zde na rozdíl od marxistických přístupů nejen pohonem sociální změny, ale také jejím vyjádřením. Důležitý je také vztah umírněné a radikální frakce, dynamika dění a častá rekonsolidace autoritářského režimu. Obecně jsou zde vidět určité zákonitosti podobné těm z přírodních věd. [Beck 2020:6]

Dalším je schéma akcentující napětí a tlak, který je často doprovázen nebo vyvoláván modernizací. Tento přístup zdůrazňuje dva základní mechanismy. Rychlou sociální změnu, která vychyluje existující řád, a následný psychologický tlak motivující revoluci. K takovému dění často dochází při modernizaci nebo obecněji pohybu, kdy se začnou některé subsystémy vyvíjet různým tempem. Teorie pracující s tlakem a modernizací vidí sociální změnu jako příčinu revolucí a individua a skupiny jako spouštěče větších procesů [Tamtéž :7].

Státocentrické schéma se soustředí na státy jako takové. Vidí je jako arény pro soupeření. Revoluce jsou v tomto schématu produktem států jako autonomních entit.

Motivace a činy jednotlivců a hnutí z hlediska tohoto přístupu nemají téměř žádný vliv. [Tamtéž: 8] Revoluce je zde problémem politických struktur, které se do problematické situace dostávají vlivem socio-ekonomického tlaku.

Schéma orientující se na proces masové mobilizace se soustředí na formování revolučních koalic. Úspěšná revoluce pak může nastat jen při zformování dostatečně široké koalice. Jako příčiny masové mobilizace jsou často identifikovány mikroprocesy a sítě. [Tamtéž: 9] Tento přístup akcentuje nenásilné mobilizace jako úspěšné a obecně se věnuje mírám násilí a jejich vlivu na úspěch revoluce.

Schéma akcentující kulturu se věnuje převažující ideologii, kterou vidí jako faktor ovlivňující podobu a směr revoluce. Ideologie je zde, na rozdíl od marxismu, viděna jako procesuální a vznikající během revoluce. Dále kulturní schéma sleduje vliv kultury a tradic (neartikulovaných) na revoluční potenciál. Nejnověji se orientuje na vliv globální kultury a jejích proměn na mobilizační potenciál. [Tamtéž: 9]

Mezinárodní aspekty a jejich vliv na revoluce je dalším schématem, které vidí hlavní příčinu revolucí v příznivém světovém vývoji a kontextu. Například v období soupeření velmocí je optikou tohoto přístupu větší šance na lokální revoluce. Důležitý je také vztah daného režimu s jinou mocností, která do velké míry možnost revolučních změn omezuje. [Tamtéž: 12] Teoretici akcentující mezinárodní příčiny také zdůrazňují možnost difuze revolucí, kdy se inspirují zejména okolní státy.

Poslední schéma pracuje s nahodilostí. Toto schéma zdůrazňuje dynamiku mobilizace jako příčinu revoluce. Hlavní důraz je zde kladen na průběh, revoluční epizodu samu o sobě. Přístup zkoumá revoluce jako „náhodné“ v tom, že rozhodnutí revoltovat přichází náhle a je to rozhodnutí učiněné jako „na křižovatce“ [Tamtéž: 14], kdy je výsledek nejistý. Podobu pak určují malé události a improvizovaná řešení v průběhu dění. V potaz jsou tak brány aspekty jako emoce. Klíčoví zde jsou aktéři, nikoliv struktury.

Jaké jsou klíčové rozdílné a společné charakteristiky a důrazy výše popsaných osmi přístupů? Následující tabulka ukazuje témata, která se objevují napříč všemi osmi schématy. Tmavá pole jsou pak primární témata, na která dané schéma klade důraz.

Tabulka č. 3: Témata osmi přístupů k revolucím

Akce a reakce					■		■
Mobilizační potenciál	■	■			■	■	
Režim, stát, struktura systému		■		■			■
Rychlá sociální změna	■		■				■
	Marxismus	Natural history	Tlak/napětí	Státocentrické	Masová mobilizace	Kultura	Mezinárodní aspekty
							Nahodilost

Zdroj: C. Beck: *Revolutions Against the State*, 2020

Rychlá sociální změna je u různých schémat příčinou revolucí. Může jít například o ekonomickou restrukturalizaci v případě marxistického schématu nebo geopolitické změny v případě mezinárodního schématu. Různé struktury systému, režimy, typy států jsou k revolucím různě náchylné, což připomínají přístupy natural history, a zdůrazňují je ty státocentrické. Různé skupiny pak mají různý potenciál k mobilizaci, ať již jde o třídy v případě marxistických přístupů, sítě a koalice v případě schématu masové mobilizace nebo komunity v kulturním schématu. Schéma nahodilosti akcentuje vlastní revoluční akci, protože různé skupiny v ní reagují a interagují a tím ji vytvářejí [Beck 2020].

2. Část – Sametová revoluce a její interpretace

Cílem této části je pokusit se nastínit základní charakteristiky šesti zkoumaných interpretací sametové revoluce, zodpovědět základní otázky o povaze těchto přístupů a zařadit je do kontextu zkoumání revolucí, což bude dále sloužit jako opěrný bod při porovnávání. Poté je zde cílem podrobněji popsat tyto interpretace a ukázat, jaké jsou jejich východiska a jak na sametovou revoluci nahlíží.

2.1 Zařazení šesti zkoumaných přístupů k sametové revoluci

Pro tuto práci bylo vybráno 6 textů, které přistupují k sametové revoluci z různých pozic. Vzorek, který byl vybrán, je víceméně vyčerpávajícím výčtem textů, které zahrnují většinu hlavních výkladů a pokrývá většinu dosud zmapovaných aspektů. Výběr byl tedy účelový, ale zároveň limitovaný v možnostech výběru. Jak již bylo zmíněno výše, některé typy textů nebyly z daných důvodů využity. Ty, které nebyly vybrány a mohly být vhodné jsou diskutovány v kapitole s názvem Limity práce a v závěru práce.

Před podrobným popisem šesti vybraných pohledů na sametovou revoluci (přístupy I. Možného, L. Holého, J. Krapfla, J. Suka, S. Huntingtona a J. Krejčího) je přínosné schematicky ukázat základní charakteristiky těchto pohledů. Inspirací je zde text J. Krapfla (a e-mailová komunikace s ním). Ve svém textu *Methodological Questions in the Study of the Revolutions of 1989* [2019] se věnuje tomu, jaké charakteristiky je důležité identifikovat pro zkoumání a pochopení (nejen) sametové revoluce.

Krapfl si klade několik otázek:

První otázkou je CO? O jakou šlo událost, jak autoři charakterizují dané události a změny – zda šlo o revoluci, převrat, reformu nebo jinou formu sociální změny.

Další otázkou je KDY? Tím je chápáno časové období, ve kterém došlo ke klíčovým událostem. Zde Krapfl [2019] shledává tři způsoby vidění časové dimenze revoluce. První je koncept okamžité revoluce. Jde o redukovaný pohled na revoluci jako okamžitou, ale prázdnou událost ohraničenou stabilními obdobími. Druhý staví hlavní události před samotnou revoluci, v tomto případě před 17. listopad, kdy dění poté je jen daným důsledkem předchozího. Třetí vidění klade důraz na jasně ohraničené období po 17. listopadu trvajícím několik měsíců nebo let a často končící prvními svobodnými volbami, rozdělením Československa nebo některou z dalších událostí.

Třetí otázkou je KDO? Kdo byl hlavním aktérem daných událostí. Šlo o masy, elity, nebo hlavní roli hrály struktury.

Dalším důležitým aspektem je metoda/obor, ze kterého ke zkoumání autoři přistupují. Disciplinární předpoklady ovlivňují jak významy, které autoři událostem prisuzují, tak úhly pohledů, jakými je nahlíženo a jaké aspekty se akcentují.

V neposlední řadě je také důležité zařadit autory do kontextu obecného zkoumání revolucí. I přesto, že je to v jejich textech přítomno spíše implicitně, je možné určit kam v obecných teoriích revoluce zařadit přístupy daných autorů.

Následující tabulka se snaží ukázat, jak dané otázky jednotliví autoři zodpovídají.

Tabulka č. 4: Primární charakteristiky šesti přístupů k sametové revoluci

Autor	I. Možný	L. Holý	J. Krapfl	J. Suk	S. Huntington	J. Krejčí
Metoda	Sociologie/ sociologie rodiny	Sociologie/ antropologie	Kulturní historie	Historie/orální historie	Sociologie/ politologie	Sociologie/ civilizacionistika
Typ změny	Revoluce	Revoluce	Revoluce	Revoluce	Přeměna	Dojednané převzetí
Klíčové období	Před 17. 11. 1989	Před 17. 11. 1989	17.11.1989 až 31.12.1992	17. 11. 1989 až 8-9. 6. 1990	1974-1990	1918-1989
Zkoumaní aktéři	Masy a elity	Masy a elity	Masy	Elity	Struktury	Struktury, masy, elity
Primární schéma	Napětí a tlak	Napětí a tlak	Kultura/ Nahodilost	Nahodilost	Mezinárodní aspekty	Mezinárodní aspekty

Tabulka výše ukazuje základní rozčlenění níže popisovaných autorů. Každý z autorů přistupuje k sametové revoluci z různých oborů. Přirozeně se všechny přístupy dotýkají historie a sociologie, avšak všech šest autorů přidává svůj specifický obor, který vede k rozmanitosti. Zároveň na základě toho volí různé metody a akcentují různé oblasti.

To, o jaký typ změny šlo, vidí tito autoři také odlišně. I přesto, že všech šest autorů přiznává změnám revoluční efekt ve smyslu rozsahu změn, není u nich shoda úplná, což může být ovlivněno oborem nebo metodou, jakou k tématu přistupují. Zároveň autoři sledující větší celky mají v tomto případě tendenci považovat sametovou revoluci za součást změn ve větším měřítku, ve kterém se revolučnost vytrácí.

Období, které je pro autory klíčové, zachycuje kolonka Klíčové období. Vychází z toho, jakému rámci se věnují, jestli příčinám, průběhu či výsledkům.

Předposlední kolonkou jsou zkoumaní aktéři. Revoluce je vždy otázkou lidí. V tomto případě jde o to ukázat, koho autoři sledují jako svůj cíl zkoumání. Ti, co zkoumají „masy a elity“, zkoumají interakce běžných lidí s představiteli režimu nebo protirežimních elit. Někteří zkoumají jen jednu z těchto skupin. Autoři, kteří zkoumají

struktury jako „aktéry“ revoluce, zkoumají ekonomické, politické a další struktury, na jejichž podobu a fungování ale ve výsledku reagují také lidé.

Kolonka primární schéma vychází z popisu osmi schémat zkoumání revolucí. Vyjadřuje to, co dané práce obsahují spíše implicitně. Tedy pokud by autoři zkoumali sametovou revoluci čistě jako teoretici revoluce, kam by je bylo možné zařadit na základě jejich přístupů.

2.2 Důvody volby zkoumaných interpretací

Po určitém schematickém načrtnutí pozic a východisek vybraných autorů je potřeba podívat se podrobněji, jak vidí sametovou revoluci. Čtenář práce si může položit otázku, proč je zde pracováno právě s těmito šesti autory. Důvodů je několik. Jde obecně o velkou část všech publikovaných analýz sametové revoluce.

Jednotlivé texty byly také vybírány tak, aby pokryly co nejvíce různých segmentů a úhlů pohledu na sametovou revoluci a aby se pokoušely zachytit všechny tři vytyčené tematické okruhy, tedy příčiny, průběh a výsledky sametové revoluce. V neposlední řadě musel být při výběru brán zřetel také na to, aby byly přístupy porovnatelné. Tedy aby šlo o texty přicházející se specifickou interpretací revoluce, která je často dána specifickým metodologickým přístupem nebo vlastními teoretickými východisky. Porovnatelnost zde ale neznamená jen očekávanou odlišnost, ale také možnou komplementárnost v různých bodech. To vede k zostření celkového obrazu sametové revoluce.

3. Část - Popis vybraných interpretací sametové revoluce

V následující části jsou podrobněji popsány jednotlivé interpretace. Cílem je ukázat, co vybraní autoři o sametové revoluci říkají, na jaké aspekty se zaměřují a jaké metody k tomu využívají. Důvodem následujícího popisu je zejména porozumění a následná možnost porovnat argumenty a nahlížení, které vybraní autoři prezentují.

3.1 Interpretace Iva Možného

Možný se věnuje revoluci v práci Proč tak snadno, jejíž podtitul zní Některé rodinné důvody sametové revoluce [1991]. Je zde patrný vliv P. Bourdieu, s jehož pojmy pracuje a často z nich vychází. Jde zejména o analýzu příčin sametové revoluce optikou sociologie rodiny. Jde tedy o mikro-sociologický pohled na makrosociologické události. Celé vidění je výstižně shrnuto v jedné větě „...jak starý režim, který na dokonalost aspiroval, byl přemožen občany, kteří využívání jeho nedokonalostí přivedli téměř k dokonalosti, a tím ho nakonec zdolali, aniž o to vlastně usilovali...“ [1991:24]. Potřeba je také říci, že Možný svou analýzu vztahuje pouze na Česko, nikoliv už na Slovensko, ve kterém spatřuje jiné poměry.

Sametová revoluce je zde viděna jako výsledek mnoha sociálních pohybů, které byly dlouhodobějšího rázu. Občané jsou zde pro Možného hlavně zástupci svých rodin a až druhotně jednotlivci. Možný k celé problematice rodiny a revoluce přistupuje z funkcionalistických pozic. Jedním ze základních východisek je myšlenka, že všechny ideologie jsou rodině inherentně nepřátelské, snaží se ji interpretovat po svém a využít ji pro své vlastní cíle, čemuž se instituce jako je rodina brání a sleduje vlastní cíle, které jsou ve svém základu neměnné. Rodina představuje pro každé hnutí a každou ideologii konkurenci co se loajality týká [1991:16]. Možný se dívá až do roku 1948, po kterém došlo k „vyvlastnění rodiny“, zbavení ekonomické suverenity a postavení rodinných podniků mimo zákon. Došlo k rozbití struktury rodinných sítí ve prospěch upevnění moci a prosazení ideologie [1991:16]. Nejprve došlo k asimilaci, kdy rodiny přijaly skutečnost nového socialistického státu, tedy vítězství ekonomické a mocenské reality. Ideologická stránka však byla velmi křehká [1991:17]. Rodiny si však velmi rychle začaly uvědomovat neplnění slibů a nedostatky a pokládaly si otázku, k čemu jim stát je. První, čemu se rodiny začaly věnovat, byly ekonomické otázky. Základním problémem byla nemožnost uplatnit symbolický a sociální kapitál a tím i spojený vzestup členů rodiny a využití těchto kapitolů jako investice. Jinými slovy bylo těžké tento kapitál přeměnit v ekonomický. Záhy došlo k překonání tohoto problému rodin tím, že nepřijaly oficiální reinterpetaci rodiny a vlastnictví a začaly budovat tento systém na jiných principech [1991]. Pohledem Možného tedy došlo k odmítnutí instrumentálního pojetí rodiny a rodiny se přiklonily ve velké míře k familiarismu. Ten

staví do krajních poloh loajalitu k rodině a loajalitu k vyšším celkům, kdy loajalita k vyšším celkům má jen instrumentální povahu ve smyslu výhodnosti pro rodinu.

Specifickým typem rodin [1991:22] byly i skupiny disidentů. Bylo zde však zřetelné odcizení, kdy běžné rodiny pohlížely často na disidenty jako „na ty nahoře“, podobně odcizené jako elity režimní. Slovy Možného to byly kontra elity. Odcizení spočívalo v uznání kvalit, kterých běžné rodiny v určitých ohledech nedosahovaly. Dalším důvodem odcizení byl strach z možné perzekuce a ztráty kariéry, například v prestižním oboru [1991]. Posledním důvodem byl vertikální rozdíl – určité „panské“ vnímání disidentů, jako žijících z ideologie a požívajících jiná privilegia než obyčejný člověk. Otázkou je, do jaké míry byl tento vztah vytvářen narativy režimu o disidentech a do jaké míry to byl pohled vznikající v rodinách. Možný nabízí vysvětlení, že toto odcizení bylo způsobeno mnohem větším sociálním a kulturním kapitálem disidentů, který se u obyčejných rodin nevyskytoval, nebo ho neměly jak využít.

K revoluci mohlo proto dojít až po tak dlouhé době právě proto, že si rodiny vytvořily jakousi druhou společnost, která fungovala na bázi určité demodernizované verze ekonomiky, částečně postavené vůči (přesněji mimo) strategii státu. Zároveň kontra elity, které měly za cíl svrhnout dané poměry [1991:28], byly v očích rodin možná stejně vzdálené a odtržené jako elity režimní a jen těžko mohly tyto dva typy rodin v tehdy aktuální situaci formulovat společné cíle a program odmítnutí stávajícího pořádku.

Vedle externích, makroekonomických a dalších spouštěčů, které Možný vnímá, vidí jako hlavní důvod kolapsu starého režimu to, že přestal vyhovovat úplně všem, jak těm dole, tak těm nahoře [1991]. Běžným rodinám, ač se soustředily spíše na adaptaci než na konfrontaci a byly si vědomy sociální vertikály a nerovností, vadily spíše ekonomické potíže. Makroekonomické potíže se nutně promítaly do mikroekonomiky [1991:33]. Nešlo o jeden specifický problém, ale spíše se začalo projevovat to, na co samy rodiny pod tlakem státu postupně přešly a co celou ekonomiku ovládalo. Ztrácela se síla peněz, každá směna byla stále více ovlivňována sociálním kapitálem [1991]. Takovýto způsob hospodaření byl stále více nákladný. Došlo k určité demodernizaci všech vztahů. S tím bylo spojeno i oslabení státu, který se postupem času stal skutečně slabým [1991:43]. Možný toto ilustruje na analýzách společnosti Kabyľů od P. Bourdieu. Typickými rysy takové společnosti byly: malá role peněz, slabý stát, omezená platnost zákonů, obchodní

a sociální transakce probíhající většinou bez smluv, o tom, kdo má pravdu, rozhoduje sociální postavení participantů, sociální postavení se nezakládá na kompetenci, ale zejména na rozsahu klientely a ritualizované prestiži vyjádřené zejména sociálním a symbolickým kapitálem [1991]. Možný zde vedle již zmíněné demodernizace ekonomické jako důvodu pro obrácení se proti establishmentu, se kterým žily rodiny dlouhodobě v příměří, upozorňuje na demodernizaci společenskou, která je v rovině nehmotné, symbolické. Podle Možného [1991:40] měla populace dost ritualizace každodennosti, která byla manifestací tohoto jevu. Zároveň i vládnoucí třída a její rodiny, nemohoucí se spolehnout na garantovaný ekonomický kapitál, byla stále více nedůtklivá na svůj kapitál symbolický a trvala na rituálech, který onen symbolický kapitál potvrzovaly.

Výsledkem byl skutečně slabý stát, který ztratil všechnu svou nezávislou sílu, kterou v moderních společnostech má, a stal se pouze fasádou, nebo spíše instrumentem skutečné moci, jež sídlila jinde. Reálná moc institucí a právního systému, donucovací nástroje, to vše bylo vlivem demodernizace vyprázdněno, v některých případech až na úroveň vykazující archaické rysy. Nejblíže pak byla archaické podobě Bourdieuho kablyské společnosti ekonomická sféra [1991].

Výsledkem byl nárůst konfliktních zájmů, pnutí a růst chamtivosti. To vše při stále se snižujícím množství zdrojů. Uvnitř vládnoucí třídy se jako důsledek rozšířila skupina, které se jevilo jako nezbytné provést výrazné změny systému, jenž je držel ve vládnoucím postavení. Možný [1991:60] neuvádí a podle něj ani není možné určit podíl těch, co byli na konci osmdesátých let ještě „věrni režimu“, a těch, kteří byli připraveni starý režim zradit. Nedochovalo však k postupnému odpadávání, ale k obecnému růstu hladiny nedůvěry ve všech sférách.

I. Možný se ve svém pohledu na sametovou revoluci zaměřuje na rodiny, respektive tři typy rodin – rodiny běžné, rodiny kontra elit a rodiny elit, jak fungují, adaptují se v demodernizující se společnosti, a nakonec samy mění v demodernizovanou společnost. Kdy podmínky, vytvořené rodinami samými, jako reakce na pokus o jejich kolonizování státem, nakonec přestanou vyhovovat všem, což také nakonec členy všech typů rodin dostane na náměstí. V té době byl stát již natolik slabý a instituce vyprázdněné, aby mohly cokoliv řídit. Výsledkem této události není ani vyměnění všech

režimních elit, dokonce ani velké části. Došlo však k určitému uvolnění prostoru pro vypadnutí části elit a nahrazení novou generací. Jako výsledek nevidí Možný společenskou změnu úplně odstraňující dominanci a vykořisťování. Vidí ji v ...možnosti zproduktivnění, zkultivování a možnosti vytvoření politického a ekonomického prostoru, který umožní vyšší úroveň lidské důstojnosti [1991:68]. Možný připouští vnější okolnosti sametové revoluce, bez kterých by se prosazovala jen obtížně, ale zdůrazňuje vnitřní příčiny, kdy k revolučnímu stavu dovedly společnost masy, které dotlačily elity i kontra elity až k tomu, co je nazýváno sametovou revolucí. Došlo tedy k ...uskutečnění revoluce jako realizace vektoru křížících se a vesměs nereflektovaných dlouhodobých zájmů různých jednotlivců a celých sociálních skupin [1991:67].

3.2 Interpretace Ladislava Holého

L. Holý byl sociální antropolog, prvotně etnolog, zkoumající příbuzenské systémy, sociální stratifikace a hodnotové systémy některých afrických kmenů. V jeho práci je patrný silný vliv strukturního funkcionalismu. Holého primární zájem nebyly revoluce. V podstatě ani práce Malý český člověk a velký český národ [2010], ve které se sametové revoluci věnuje, není primárně studií o revoluci. K analýze revoluce zde dochází skrze analýzu diskursu o národní identitě, analýzu symbolických reprezentací a specifík české identity. Patrná a deklarovaná je v jeho práci také inspirace Geertzem, a to například v popisu úlohy kulturních významů a obecně zdůrazňováním významu kultury, symbolů a jejich reprezentací [2010]. Jde svého druhu o antropologicko-sociologickou studii soustředící se zejména na symboly, symbolickou rovinu událostí a na to, jaké významy lidé přiřkládali daným situacím.

Důležitým ideologickým prvkem socialismu byla proklamovaná společenská rovnost. V Československu byla v praxi uskutečňována důsledněji než v okolních zemích rozsahem eliminace soukromého sektoru a důrazem na mzdovou rovnost. Rozdílnosti ve formách socialistického režimu tak vedly ke specifickým příčinám a způsobu jeho překonání. To bylo ovlivněno také specifickými kulturními významy, konceptem české identity a s tím souvisejícím národním cítěním [2010:10]. Holý vycházející z Geertzovského vidění, předpokládá, že události jsou výrazem daného kulturního systému a jednání součástí kulturního kontextu a věnuje se symbolům, jejichž

prostřednictvím lidí politickým procesům dávají smysl. Stejně tak přistupuje i k popisu a zkoumání sametové revoluce.

Holý zdůrazňuje, že socialistický řád, proti kterému v roce 1989 proběhla revoluce, byl při jeho nastolení velkou částí obyvatelstva vítán jako ...znovuvedení morálního hlediska zejména do ekonomického života [2010:25]. Prakticky úplné odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků vedlo k oddělení veřejných a soukromých oblastí života. Podle Holého však nedošlo přímo k vytvoření „druhé ekonomiky“ [srov. Možný 1991].

Rozdělení na soukromou a veřejnou sféru zahrnovalo všechny aspekty, nejen ekonomické. Ty byly manifestovány příslušnými symbolickými prostředky pro každou z těchto sfér [2010]. Jednou ze snah socialistického státu bylo nastolit jen jednu sféru, tedy společnost jako celek, kde neexistují jednotlivci a rodiny, ale společnost jako aktivní subjekt [2010:27-28]. Dané dvě sféry však nešlo ani odstranit, ani sloučit. Přes zjevnou homogenizaci v řadě oblastí a snížení rozdílů se po určité době diferenciaci opět zvýšila na úroveň hierarchické společnosti, zejména co se týká moci [2010:30]. Byla zde tedy veřejná sféra, ovládána malým počtem lidí, ve které byl jednotlivec předmětem manipulace a nátlaku, a privátní sféra, kde byl člověk omezen ekonomicky, morálkou a konvencemi zvyklostí. Charakteristické pro tyto dvě znovuobjevené nebo spíše reinterpretované sféry bylo to, že byly dominovány odlišnými typy morálky. Holý [2010] to ilustruje na příkladech, kdy státní lež stanovovala normu lži, která se netrestala, což vytvářelo smířlivý pohled na lež ve veřejné sféře. Soukromá sféra hodnotila lež jinak. Odlišné morální normy platily i pro krádeže veřejného a soukromého majetku, odlišně byl vnímán čas v obou sférách. Toto bylo projevem odmítnutí ideálu „nového člověka“ a společnosti a projevovalo se zejména v etické rovině.

Podle Holého [2010:35] byla normalizace právě snahou stranických ideologů o řešení otázky morální krize a vytváření soukromého světa, který lidem umožňoval seberealizaci jako buržoazního přežitku. Výsledkem bylo ještě větší stažení se lidí do soukromí a zároveň podvolení se požadavkům privátní sféry, kdy prakticky rezignovali na „úsilí budovat socialismus“ [2010:36]. Zdálo by se, že v této situaci lidé orientovaní výhradně na privátní sféru nebudou vést odpor vůči režimu a nebudou se snažit o změnu struktury společnosti. Tento systém byl skutečně stabilní, a to na úkor odcizení se

veřejnému zájmu. Na symbolické úrovni však tento ústup plnil důležitou funkci v tom, že snižoval podporu straně, ale zároveň i oponentům a kritikům strany. Výsledkem bylo ovšem to, že klesala legitimita veřejné sféry, tedy i státu [2010:38].

Únik do privátní sféry a zaměření na soukromé zájmy se ve veřejné sféře jevily jako absence masové opozice, která zůstávala omezena až do listopadu 1989 jen na jednotlivé iniciativy. Ty všechny byly považovány za ilegální a nepřátelské státním zájmům, ale zároveň dobře zmapované a nepředstavovaly v očích režimu velikou hrozbu [2010:39]. S disentem se neidentifikovala ani velká část obyvatel. Podle Holého v tom hrálo roli zejména to, že běžní lidé měli za symbol životního naplnění hmotný blahobyt [Srov. Možný 1991]. Dalším zajímavým důvodem, proč masy nepodporovaly disent, bylo to, že řada disidentů pocházela z řad bývalých komunistických intelektuálů. Osobností často požívajících určitý stupeň ochrany, nebo prostě jiné zacházení [2010:41].

Rozsah lidových demonstrací v roce 1988 a zejména v roce 1989 tak překvapil nejen vládu, ale i veřejnost a disidenty [2010]. Holý zmiňuje i to, že jedním z důležitých důvodů bylo dění v okolních zemích. Při těchto demonstracích docházelo k artikulaci požadavků, kdy se vlastně symbolická akce, která má podle Holého větší význam v totalitních systémech, stávala politickou [2010]. Demonstrace se odehrávaly na symbolických místech zejména v Praze, což ovšem nesnížilo jejich celonárodní význam, neboť Praha je považována historicky za mocenský symbol země. Stejně jako místa a s nimi spojené symboly bylo i načasování demonstrací reakcí nikoliv na opatření, ale na výročí důležitých událostí s velkou symbolickou hodnotou. Sílu těchto symbolů a jejich potenciování demonstrací způsoboval sám režim, který neposkytoval prostor pro formulování a vyjádření politických alternativ. [2010:51]

Holý, věnující se symbolické rovině, zmiňuje také roli osobností. Vysvětluje, proč masové demonstrace, kterých se účastnilo široké spektrum lidí, jež byli odcizení disentu a v podstatě nejprve neměli mnoho společného, nakonec vedly ke vzestupu tohoto disentu a umožnění některých jeho představitelů být v pozici vůdčích osobností. Vysvětlení opět spojuje se symboly, respektive specifickým historickým viděním osob jako symbolů národních tradic a patriotů usilujících o národní jednotu. V tomto případě usilujících o odvrácení se od kulturně nepřijatelného vztahu mezi národem a státem. Mezi takové osoby patří podle Holého [2010] představitelé, kteří prosazují to národní a

demokratické proti konkurenčním mocenskopolitickým subjektům. Dalším vysvětlením je, že historicky byli v českých zemích v roli politiků, nastolujících politická témata spojená s národní identitou a symboly, převážně intelektuálové a umělci. Toto úzké spojení kultury a politiky se zachovalo a daní představitelé byli i v této době nositeli symbolických odkazů na původní kulturní národní kontext. Byli tak určitými nositeli kontinuity, která byla přerušena. Dalším důvodem připojení se širokých vrstev na stranu intelektuálů bylo, že historické vnímání sebe sama jako kulturního a vzdělaného národa [2010:145], ač ve skutečnosti do určité míry nekulturní a nevzdělané masy, se musely vlivem mýtu právě kulturního národa přiklonit na stranu intelektuálů.

Se symbolickou rovinou a kulturním kontextem je také spojena reakce na represivní zásahy proti demonstracím. Násilí vůči vlastním občanům bylo vnímáno jako primitivní a neodpovídající kulturnímu kontextu a národu, což vedlo k dalšímu uvědomění odcizení a cizosti daného řádu. Po demonstracích, kdy mluvčí Občanského fóra Václav Havel předložil požadavky komunistické vládě, nešlo již o konflikt mezi národem a státem, ale o konflikt mezi občany a státem. Toto redefinování způsobila proběhnuvší revoluce, jejímž požadavkem byla svoboda v protikladu k totalitě. [2010:148]

Pád komunismu byl tedy spojen se vzednutím národního cítění, které bylo vyjadřováno hlavně v symbolické rovině. Podle Holého [2010:57] nebyl nacionalismus náhradou komunismu, ale byl základnou odporu proti komunismu a kulminoval při jeho svržení. Hlavním smyslem demonstrací tak bylo podle Holého vyjádřit obecnější a trvalejší hodnoty. Požadavky demonstrujících, zejména svoboda, byly vyjádřeny v kontextu národního cítění. Nešlo tedy o projevy materiální nouze, volání po demokracii a volném trhu. Poslední dvě jmenovaná témata se prosadila až po pádu komunismu. Demonstrace byly politickými akty, v symbolické rovině šlo však hlavně o širší vyjádření české kulturní konstrukce vztahu mezi jednotlivcem, národem a státem [srov. Krejčí 2001]. Konkrétní formy vládnutí byly tedy zpočátku druhotné. Holý chápe sametovou revoluci jako pokus přiblížit vztahy státu, národa a jedince kulturně konstituovanému ideálu. Šlo tak primárně o nespokojenost s vymezením vztahu mezi národem a státem, kdy tato krize byla následkem vytvoření kulturně nepřijatelné konceptualizace tohoto vztahu.

Období od roku 1948 do roku 1989 bylo tak podle Holého anomální a diskontinuální, kdy došlo k přerušení tradice. A právě tradice demokracie a kultury, vyjádřené jako důležitá součást českého nacionalismu, se staly během listopadových událostí silnou motivační silou, která pomohla odstranit komunistický režim [2010:139]. Výsledkem pak byl zejména „návrát k dějinám“ [2010:139, srov. Krejčí 2001].

Holý ve svém pohledu na sametovou revoluci uplatňuje pohled na politiku jako vyjádření kulturního kontextu. Důležitou roli před revolucí i během ní hrály symboly, kdy politické jednání bylo manifestováno prostřednictvím toho symbolického. Období od roku 1948 do revoluce vidí jako období, ve kterém převládaly vnucené kulturní symboly a kulturní kontext, což mělo za následek stažení se lidí do soukromé sféry, které se vlivem normalizace ještě prohloubilo. Veřejná sféra tak byla na okraji zájmu, což vedlo k malé legitimitě režimu, ale zároveň k obecné stabilitě. Jako důsledek stažení se do privátní sféry došlo k přenesení politických symbolů nacionalismu a národní identity do sféry soukromé. Demonstrace v letech 1988 a 1989 tak překvapily prakticky všechny. Šlo v podstatě o politická vyjádření zejména v symbolické rovině, prostřednictvím symbolických míst, dat a osobností. Tyto symboly byly spojeny právě s národní identitou a nacionální tematikou. Jejich prostřednictvím byly vyjádřeny obecné požadavky. Poté došlo k určitému sblížení mas a disentu, zejména vlivem historického vidění sebe sama jako vzdělaného a kulturního národa. Podle Holého šlo tedy o revoluci provedenou zdola, masami, které legitimizovaly vybrané představitele disentu k vyjednávání následného postupu, kdy už nešlo o konflikt v kategoriích národ proti státu, ale šlo o konflikt mezi občany a státem.

3.3 Interpretace Jamese Krapfla

J. Krapfl je americký historik věnující se sametové revoluci z pozice kulturní historie. Na základě studia a výzkumu pramenů se snaží odpovídat na otázky: jaký smysl a jaké významy lidé sametové revoluci dávali; jak se zrodily, prosazovaly a jaký dopad měly na výsledek této revoluce. Krapfl se věnuje pohledu veřejnosti, revolučním aktérům v regionech a obecně národu jako celku. Toto pojetí čerpá právě z východisek kulturní historie, která stojí proti pojetí individualistickému, jež zdůrazňuje politické dějiny a soustřeďuje se na popis činů jednotlivců. Krapfl se soustředí na celek, celistvý proces a

jako východisko a hlavní předmět zájmu jsou pro něj revoluční aktéři, zejména ti v regionech. Práce, ve které se Krapfl sametové revoluci věnuje, má název Revoluce s lidskou tváří, s podtitulem Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989-1992 [2016]. Tato práce není čistě historickou, stojí spíše někde mezi historií a sociologií. Jde v podstatě o kulturně historický pohled na sametovou revoluci. Stejně jako Holý se Krapfl inspiroval Geertzem a stejně jako kulturní historie se věnuje „pavučině významů“, tomu, jak se tvoří a jak společnosti chápou symboly, znaky a významy, aby zjistil, jak občané sametové revoluci rozuměli, jak toto chápání ovlivňovalo jejich chování [2016:22].

Menší poznámka k překladu knihy, ze které tato práce čerpá. Český překlad dané publikace [2016] nebyl autorem autorizován, pro údajné významové posuny v překladu (na což byl autor této práce upozorněn vedoucím práce a jeho textem [2018]). V hlavních (několika málo jednotlivých) problematických posunech byla vzata v potaz originální podoba a bylo vycházeno z ní.

Krapfl hovoří o idealistické revoluci, v jejímž popředí stály ideály jako lidskost, demokracie a nenásilí, primárně nešlo o odmítnutí socialismu [srov. Holý 2010]. V popředí tak stála mezilidská, a nikoliv ideologická témata. Krapflovo vymezení sametové revoluce jako revoluce v pravém slova smyslu vychází z argumentu, že občané se shodovali na tom, že to, co se odehrává, revoluce je, a i režimní narativ mluvil o revoluci. Krapfl spojuje povahu dění s tím, jak dané události chápali v jejich průběhu jejich aktéři, jaký narativ vytvářeli. To pak do velké míry ovlivňovalo nejen chápání událostí, ale i dalších činů a myšlení. [2016:30] Jako příklad tohoto vidění revoluce může sloužit přisouzení narativu dění 17. listopadu 1989, kdy by se, pokud by lidé přijali narativ o zásahu proti „narušování veřejného pořádku“ a nevytvořili si kontrarnativ o „masakru studentů“ [2016:30] (v jednom případě až o smrti studenta), odehrávaly situace jinak a nemuselo by dojít například k další mobilizaci a motivaci pro další akty.

Krapfl při své analýze narativů sametové revoluce, tedy toho, jak si lidé vysvětlovali probíhající události, využívá myšlenky Northropa Frye, který mluví o generických zápletkách, jinak řečeno čtyřech obvyklých průběžích dějů. Jedná se o romanci, komedii, tragédii a satiru/ironii [2016:31]. Ke každé z těchto kategorií se pak přiklonila

určitá část lidí, kteří vnímali a chápali dění odlišně, a šlo podle nich o různé události, nebo spíše události s jinými příčinami, průběhy a důsledky. Krapfl, inspirován Lynn Hunt, zabývající se narativy francouzské revoluce, se věnuje jak synchronnímu, tak i diachronnímu zkoumání čtyř daných narativů, jejich vzájemnému soupeření i jejich vývoji v průběhu doby. To, jak spolu tyto narativy soupeřily a vyvíjely se, pak utvářelo další vývoj a chápání sametové revoluce.

Narativ revoluce jako romance [2016:32] má svůj původ v násilném potlačení pokojné manifestace 17. listopadu. Právě popis svědků nastolil tento narativ hrdinského zápasu, boje dobra se zlem. Pomocí stávek (i přes potenciální postih, pokud by se opakoval vývoj roku 1968) žádali studenti splnění požadavků – prošetření událostí, informování v médiích, propuštění politických vězňů, svobodu shromažďování, dialog se všemi složkami společnosti. Ústředním motivem romance byla určitá očista, znovuzrození společnosti, posvátnost studentů, V. Havla, lidí obecně. Události byly v této naraci viděny jako transcendentní, změna mezilidských vztahů. Všechny tyto aspekty měly zajistit odmítnutí násilné, chaotické revoluční tradice.

Narativ revoluce jako komedie [2016:37] vidí střet dvou daných hlavních protagonistů spíše jako střet zájmů, než boj dobra se zlem. Šlo o pokus revolučních elit obávajících se radikalizace, násilí a anarchie o určitou demobilizaci. Strach z eskalace vedl elity revoluce ke snaze ukončit ji a vyjednat kompromis s režimem. Revoluční elity se dokonce začaly pojmu „revoluce“ vyhýbat. Tento narativ přisuzuje vyjednávání a dění po 17. listopadu komediální dějovou strukturu, kdy stále ještě komunistické Federální shromáždění zvolí V. Havla prezidentem.

V další fázi se střetnul narativ romance a narativ komedie [2016:42]. Konflikt těchto dvou narativů spočíval podle Krapfla v konfliktu těch, kteří viděli události jako jednu epizodu a chtěli v revoluci pokračovat, a těch, podle kterých revoluce skončila. Lidé (zejména elity) zastupující narativ komedie se obávali, že pokud by pokračovaly nepokoje, například na pracovištích, mohlo by dojít ke ztrátě jejich nově nabytého politického kreditu a tvrdili, že efekt událostí byl dostatečný. Lidé zastávající narativ romance byli z podstaty idealisté očekávající od revoluce více. To vedlo k určitému rozporu nejen mezi těmito naracemi, ale hlavně mezi elitami a běžnými občany. Zejména nacionální podněty zdola v podstatě udržovaly romantickou naraci i přes snahu

elit protlačovat komediální dějovou linku. Nové elity se pod vlivem okolností přece jen musely narativu romance přiblížit [2016:46]. Zejména pod vlivem nevyřešených problémů a blížících se voleb v červnu roku 1990 došlo k opuštění narativu komedie a po volebním vítězství Občanského fóra (OF) a Veřejnosti proti násilí (VPN) převládl opět romantický narativ, který byl patrný již v před volbami.

Narativ revoluce jako tragédie [2016:47] říká, že revoluce nabrala špatný směr, byla málo radikální. Ať již šlo o potlačování původní vnitřní demokracie revolučních hnutí, zákulisní jednání, nejistotu týkající se ekonomických reforem, nedostatečné odstranění elit bývalého režimu z důležitých pozic, nepotrestání viníků, zrušení KSČ. To vše vedlo k pocitu bezmoci, ze které se lidé v opozici k elitám snažili najít východisko. Východiskem bylo zvolení V. Klause předsedou OF a jeho následná transformace a únik k nové romanci, která měla vést k dokončení strnulých systémových změn. Podobný spor vznikl i na slovenské straně, kde byla také kritizována přílišná pasivita VPN, což vedlo nakonec k založení VPN-ZDS, kdy odpojením vzniká HZDS. V obou případech vytvořila narace tragédie prostor pro vznik nového romantického úsilí. Mocensky etablovaní narátoři komedie, kteří nebyli dostatečně radikální, byli tedy konfrontováni zástupci narativu tragédie.

Narativ revoluce jako satiry nebo ironie [2016:53] interpretuje události jako konspiraci zinscenovanou StB, anebo tato narace říká, že žádná revoluce neproběhla kvůli nedostatečné diskontinuitě. Pokud spolu jednotlivé narativy soupeřily, tak satirický narativ stál proti samotné myšlence toho, že šlo o jakoukoliv revoluci. Přičemž český diskurs byl mnohem satiričtější než slovenský, i když i zde postupně sílil.

Krapfl rozpracovává zejména narativ romance, kde vychází z rané revoluční euforie, na které byla v počátku obecná shoda. Narativ romance pak staví do opozice vůči nastavení předrevoluční společnosti. Zaměřuje se nejen na zhroucení starého režimu, ale na tvoření nového. Tvoření nové společnosti probíhal už během samotného revolučního dění. Krapfl [2016:59] proti sobě staví profánní a posvátné durkheimovské vidění, kdy dochází k sakralizaci společenství. Události revoluce byly primárně namířeny proti morálním aspektům. Nešlo pouze o politickou, ale hlavně o mravní revoluci. Na tomto základu se pak tvořilo nové „vnímání společenství“.

Před 17. listopadem bylo vnímání vlastní země převážně ironické, stát a režim byl viděn jako slabý a ustupující. Změna v romantické vidění byla započata ve spojitosti se svátkem dne studentstva, který měl zejména národní základ a dění mělo silný nacionální nádech [Srov. Holý 2010]. Na základě událostí 17. listopadu tedy vzniklo nové společenství, zásadně se lišící od toho předchozího. Toto nové vnímání společenství se rozšířilo na většinu občanů [2016:71]. Hlavním důvodem připojení lidí ke studentům byla nepřijatelnost násilí vůči studentům. Toto nové společenství se manifestovalo generální stávkou 27. listopadu. Ta utvrdila představu, že nové společenství skutečně existuje. V podstatě došlo ke vzniku revolučního konsenzu. Podle Krapfla [2016:93] došlo k vytvoření celého nového symbolického systému, který byl vytvářen revolučními událostmi a posvátností, jež umožňovaly odvození legitimacy nového režimu. Určité kolektivní vření tedy umožnilo vznik oné nové společnosti, nových institucí, které budou reprezentovat společenství posvátného charakteru [2016:102]. Důležitým aspektem v tomto vidění je, že tyto ideály, instituce, principy, které daly základ novému společenství a odmítly to staré, vzešly „zdola“, od lidí. Nešlo o prosazení ideálů disentu a intelektuálů formulovaných před rokem 1989, ale byly vytvořeny 17. listopadu a jako bezprostřední výsledek tohoto dění.

Sametová revoluce postrádala dokument souhrnně vyjadřující cíle revoluce, bylo tedy i obtížné říci, co bylo cílem, ale i výsledkem. Tyto ideje nebyly podle Krapfla obsaženy v předrevolučních textech intelektuálů a disentu, ale právě v revolučním dění (v celém Československu). Podle Krapfla se vyprofilovalo [2016:111] pět základních hodnot, požadavků této revoluce – demokracie, samoorganizace (svoboda), nenásilí, spravedlivost, lidskost. V žádném z nich nešlo čistě o existenční, ekonomické požadavky. Jediným sporným ideálem, na kterém nebyla mezi lidmi shoda, byl socialismus [2016:112]. Nikdo nezpochybňoval například nenásilí jako to, o co je potřeba usilovat, ale myšlenka socialismu měla jak zastánce, tak odpůrce i v rámci revoluce. A nešlo primárně o jeho odmítnutí. Tím hlavním, co revoluce prosazovala, bylo tedy oněch pět etických hodnot.

Na pěti ideálech, které identifikuje Krapfl, byla v průběhu revoluce silná shoda, a až po ukončení stávek, po zvolení V. Havla prezidentem a přenechání moci institucím, se shoda na nich a všeobecná jednota začaly vytrácet [2016:112]. V případě nenásilí šlo

zejména o reakci na dění 17. listopadu, později však šlo i o odmítnutí potenciálního násilí ze strany lidu, což by mohlo vést k diskreditaci revoluce. Samoorganizace souvisela s potřebou zorganizovat demonstrace a stávky a zajistit nenásilný průběh, zároveň šlo o vyjádření protikladu svobody a spontánnosti proti direktivním metodám řízení. Demokratický ideál souvisel s dialogem a svobodnými volbami, šlo až o určité fundamentální chápání demokracie jako „bezpřívlastkové“, radikální a přímé. Spravedlivost měla být vyjádřením toho, že nerovnost sama nebyla problém, šlo o to, jak jí bylo dosahováno. Socialismus byl pak také přítomným ideálem, který nebyl pouhou strategií, ale upřímným přáním. A zde byl viditelný určitý rozpor mezi občany a elitami v pohledu na socialismus. Lidskost/humanita pak byla ústředním ideálem, bez jejíhož zohlednění nelze tuto revoluci chápat [2016:134]. Hlavní myšlenkou ideálu lidskosti bylo, že společenský systém má sloužit lidem, nikoliv obráceně. Proměny v intencích těchto ideálů vycházely přímo ze zkušeností událostí a byly určitým revolučním idealismem.

Sametová revoluce [2016:144-145] nepřišla jen s novými idejemi, ale část z nich také poskytl odstraňovaný režim, marxistická tradice, která sama poskytla „zbraně“ pro odstranění režimu. Originalita sametové revoluce podle Krapfla spočívá v novém způsobu kombinace idejí a aplikace na soudobé a místní podmínky. Jako ústřední vidí Krapfl ideu lidskosti, která byla v podstatě dlouhou dobu přítomna v daném prostředí a myšlení a projevila se například v roce 1968. Specifické tedy bylo, že v roce 1989 byla postavena „posvátnost lidské bytosti nad posvátnost ideologie“. Jako další novou klíčovou ideu vidí Krapfl nenásilí, kterým byly překonány předcházející evropské revoluce.

Během revoluce ležela autorita a moc podle Krapfla doslova na ulici [2016:196]. Šlo o revoluční změnu vynucenou masovou mobilizací. Revolucionáři se snažili prosazovat radikální, přímou demokracii, přičemž od nových elit byla snaha tento radikalismus brzdit. Krapfl si všímá zejména skupin a autorit na lokální úrovni – studentů, místních skupin OF a VPN, které vedly změny týkající se zejména personálií, škol, odborů, veřejného prostoru a podobně. Lokální pobočky stály v podstatě nejen (a zejména) proti „komunistickému“, ale také čelily určitému tlaku pražského vedení revoluce, které se

obávalo přílišné radikalizace. Krapfl tak upozorňuje, že už krátce po euforii se situace mění.

Po období revolučního idealismu se dostavil rozpad konsenzu a konflikty, které později vedly až k rozdělení Československa. Revoluce v určitém smyslu pokračovala právě odporem menších celků proti těm vyšším, kterým vytykaly zejména nedemokratičnost ve smyslu zastoupení a reprezentace těchto menších celků. Příčinou byl také podle Krapfla odklon od aktivistického pojetí, přímé demokracie a příklon k zastupitelské demokracii. Tento stav byl z regionů kritizován a viděn jako (v určité podobě) návrat k ignorování a obcházení občanů.

Produktem revoluční euforie bylo zároveň štěpení, respektive vyjádření etnického nacionalismu, ke kterému přispěla i pomlčková válka trvající tři měsíce. V podstatě i koordinační centrum OF a koordinační výbor VPN se uznaly jako zástupci svých národů. Zároveň také potlačily všechna zdola budovaná hnutí usilující o zachování federativního principu sebeorganizace, například když se bratislavská VPN snažila o začlenění slovenských poboček OF. To, že si hnutí OF a VPN v podstatě nedemokraticky rozdělila vliv, vedlo k snadnějšímu rozdělení Československa. Ještě před rozdělením Československa se Občanské fórum a Veřejnost proti násilí rozpadají a vznikají ODS a HZDS, které v podstatě začleňují pobočky OF a VPN.

James Krapfl se dívá na sametovou revoluci z pohledu kulturní historie, přičemž se zaměřuje na běžné občany [2016:269]. Vidí revoluci primárně jako zrod nového společenství a jeho vědomí. Šlo o reakci na dynamiku 17. listopadu, ve kterém se zrodil nový symbolický systém. Došlo k vytvoření nového chápání, rámce pro určování významů, což se celé projevovalo v posunu rétoriky a vnímání od ironického k romantickému [2016:269]. Vytvořil se tak prakticky celý nový svět – rituály, morální principy, mýty, symboly, které charakterizovaly nové společenství. Revoluce podle Krapfla také přinesla nové hodnoty, které definovaly společnost. Po první fázi euforie nachází autor konflikt mezi běžnými občany a elitami, kdy tento spor oddělil výklad obou skupin, přičemž i směřování každé z nich se začalo lišit. Tyto výše popsané spory se pak přelily až do národní otázky. Krapfl v podstatě vedle originální části sleduje a aplikuje „klasickou“ revoluční posloupnost, kterou spatřujeme i u jiných revolucí, respektive jejich teoretiků (Viz J. Krejčí [1968a,1968b]).

3.4 Interpretace Jiřího Suka

Jiří Suk je český historik věnující se sametové revoluci, který svou práci zakládá zejména na studiu archivních pramenů – archivu Koordinačního centra Občanského fóra, a na metodě orální historie. Tyto poznatky pak doplňuje a kombinuje se sociologickými a politologickými poznatky. Suk se soustředí na strategie, role a fungování elit, zejména Občanského fóra. Suk se soustředí na samotné období revoluce, kterou se snaží identifikovat jako jedinečnou událost. Zkoumané období si vymezuje od 17. listopadu 1989 do června roku 1990 [2003:16].

Suk ponechává sametové revoluci status revoluce (jako badatelskou hypotézu) a odvolává se na 3 kritéria, která podle něj byla splněna: 1. uplatnilo se masové hnutí, 2. dění vedlo k procesu zásadních reforem a změn a nová moc dosáhla alespoň části cílů, které si určí, 3. aktéři jednali pod bezprostřední hrozbou násilí. Suk připouští i to, že musela být vhodná doba daná mezinárodním děním i úpadkem domácího režimu. Podle Suka byla revoluce krajně nepravděpodobná, pasivní disent i společnost neměly co dočinění s revolučním kontextem [2003:23], a přesto nastala. Do čela revoluce se postavili ti, kteří ji nepovažovali za svou věc, a to samé se dá říci i o samotné politice [2003:24]. Vznik nové opozice, která mohla přinést koncepční změnu, tak přichází až v důsledku událostí 17. listopadu. Formuje se okolo intelektuálů disponujících symbolickým kapitálem, kteří vykryštovali v Občanské fórum, jež se postavilo do čela společnosti a předávání moci. Opoziční strategie, nebo spíše její absence, znamenala zahájení a vedení dialogu s držiteli moci.

Občanské fórum podle Suka bylo spíše sociální než politické hnutí. Obecně Občanské fórum také neuvažovalo a nekonalo podle logiky revoluce a zpočátku revoluční dynamiku tlumilo. Suk popisuje strategii Občanského fóra jako strategii vnější kontroly moci [2003:56], kdy se pohybovalo na hranici veřejné vůle. Například jeho vztah k premiéru L. Adamcovi byl velmi kladný a přes odpor veřejnosti, později i VPN nebyla požadována jeho demise, a to ani po proslovu 26. listopadu, ani po složení vlády „15:5“. Navíc chybou Občanského fóra nebylo zabráněno Adamcovi kandidovat na prezidenta. Role občanského fóra tak podle Suka začínala být neudržitelná a v prvních třech revolučních týdnech po 17. listopadu se z něho stal hegemon a jeho členové si svou pozici uvědomili. Jak je možné vidět na jejich strategii, byli z toho překvapeni.

Občanské fórum bylo v podstatě vtaženo do vládní politiky a až postupně si uvědomilo, že musí požadovat více a obsadit většinu křesel ve federální vládě. Po ustavení vlády, nazvané symbolicky „vláda národního porozumění“, se OF zaměřilo na další vytlačování starých elit. Logickým krokem byla kandidatura na prezidenta. Obsazení funkce prezidenta bylo považováno KC OF za rozhodující, nezvratné směřování k demokracii a jako „hráz“ proti reformnímu komunismu, záruka svobodných voleb a celkově jako rozhodující vítězství [2003:26]. Taktika zvolená komunisty však počítala s určitým ústupem ve věci federální vlády a zaměřovala se spíše na boj právě o post prezidenta. Stále ještě většinově komunistické Federální shromáždění začalo prosazovat přímou volbu prezidenta. Občanské fórum nechtělo sáhnout k revolučním prostředkům a změnám v politické sféře, aby nedošlo k rozpadu parlamentu. Zároveň odmítalo i přímou volbu, kdy by muselo soupeřit o nejistou náklonnost veřejného mínění bez jistoty zvolení V. Havla prezidentem [2003:27]. Pro vyřešení této situace vidí Suk jako klíčovou postavu M. Čalfy, který dohodl ve stále ještě většinově komunistickém FS zvolení V. Havla prezidentem, což vedlo k uklidnění demonstrujících občanů.

Právě zvolení V. Havla prezidentem a kooptování nekomunistických poslanců uzavírá podle Suka [2003] první fázi transformační politiky a dochází ke spoutání revoluce. Došlo k prosazení toho, že s jistotou budou změny prováděny ústavním způsobem. Takto pojatá praxe ústavní kontinuity měla však vliv na další vývoj. Uspořádanost a logická posloupnost prováděných změn, konstruktivnost a častá ochota ke kompromisu zajistily nenásilnou cestu dalšího vývoje. Revoluční živel se poté ještě v různých podobách občas přihlásil, ale nikdy a nikde v plné nebo násilné formě [2003:29]. Suk v legislativní sféře nespatřuje žádný problematický vývoj, a vidí zajištění nezvratného směřování ke svobodné společnosti. Problematický vývoj naopak spatřuje v mocenské, ústavní a národnostní oblasti. Právě institucionální rámec, tedy federativní uspořádání, byl podle Suka na uplatňování politické vůle příliš těžkopádný a komplikovaný.

Tak masivní státní aparát nikdy nefungoval v otevřené společnosti, pokud nebyl direktivně řízen shora. Vlivem nezkušenosti a nedostatku kapacit navíc nebyla obsazena místa ve výkonné a zákonodárné moci členy OF a VPN. Ti, kteří se navíc na taková místa dostali, nebyli žádnou homogenní ani semknutou a disciplinovanou skupinou. Suk

[2003:416-417] rozlišuje šest typů lidí, kteří se účastnili nové politiky. Šlo o občanské politické aktivisty (disidenti a zástupci tzv. šedé zóny), exkomunisty (vyloučení po roce 1968), postkomunisty (politici bývalého režimu, kteří změnili ideologii), pragmatiky (revolucionáři poslední hodiny) a staré demokraty, pamatující první republiku, kteří se ovšem téměř nevyskytovali. [2003:416] Každý z těchto typů se pak vyznačoval určitým specifickým zájmem, určeným jejich zkušenostmi a představami o novém režimu. Dominantní ve vysokých funkcích byly podle Suka [2003] tři typy – postkomunisté, exkomunisté, kteří lpěli na stávajících strukturách státu, byrokratických procedurách a vazbách, v nichž působili dlouhou dobu. Třetím typem byli představitelé občanského pojetí, občanští aktivisté, kteří nerespektovali a překračovali procedurální zvyklosti, jež chtěli změnit, ovšem byli v menšině, a proto byli často neúspěšní.

Neshody v institucionálním, ale i národnostním, antikomunistickém a ekonomickém kritériu vedly k rychlému štěpení iluzorní jednoty [2003:30]. Pomlčková válka koncem ledna roku 1990 ukázala na problematiku česko-slovenských vztahů. Z chaotického dění, které popisuje Suk [2003], těžily dílčí skupiny jako například slovenští postkomunisté, kteří komunistický internacionalismus měnili v politiku obhajoby slovenské národní věci. Na české straně byla pak národnostní problematika přehlížena a hlavní pozornost byla zaměřena na otázky demokracie a ekonomiky. Antikomunismus, respektive dekomunizace, byl naopak otázkou českou a dělil OF uvnitř a předznamenával jeho rozpad. Slovenská strana a její nacionálně orientovaní postkomunisté a exkomunisté, měli odpor k občanským politikům a liberálním federativním idejím. Na české straně docházelo spíše ke střetu o koncepci ministerstva vnitra [2003:356]. Utvářela se odlišná kritéria pro českou a slovenskou stranu.

Politika se živelně dělila na četné partikulární a paralelní politiky [2003:32]. Vznikala nová mocenská centra, která chtěla získat co nejlepší pozice pro uplatnění individuálních a skupinových zájmů v dílčích oblastech. Bez direktivního řízení a hegemonie jedné strany neexistoval žádný integrující faktor, který by korigoval nebo zmenšoval odstředivé pohyby. Důsledkem výše zmíněných vývoje v mnoha oblastech došlo k rozdílným vývojem české a slovenské politiky [2003:32]. Ke štěpení ovšem docházelo i mezi mocenskými celky OF a VPN a také uvnitř Občanského fóra. Heterogenita nového politického řádu, množství často protichůdných politických vůlí,

byly pro novou parlamentní demokracii náročné, ale i přesto umožnily cestu ke svobodným volbám a k demokracii.

Suk sleduje zejména strategie Občanského fóra, které v jím vytyčené první fázi – listopadu a prosinci 1989 - uplatňuje tzv. vnější kontrolu moci, kdy dochází k přechodu k podílu na moci. Sleduje přechod od Občanského fóra tlumícího a brzdícího revoluční dynamiku, na kterou nebylo připravené, na pozici politického hegemonu ke konci první fáze, konci roku 1989. Druhá fáze podle Suka začíná v lednu roku 1990, kdy se Občanské fórum dostává do situace, v níž musí řešit očekávání společnosti, fungování těžkopádného federativního systému, ekonomickou transformaci, ovládnout legislativu a dovést zemi ke svobodným volbám v červnu roku 1990. Jde tedy o pohled na sametovou revoluci optikou elit, zejména Občanského fóra.

3.5 Interpretace Jaroslava Krejčího

Jaroslav Krejčí se ve svém přístupu nejen k revolucím pohybuje na pomezí historie a sociologie. Mnoho jeho prací a oblastí zájmu by se dalo označit jako výsostně historicko-sociologické. V jeho pracích hraje roli religionistika, věnuje se také ekonomickým aspektům, které jsou zdůrazňovány i při studiu revolucí, včetně té sametové. U Krejčího je patrný posun zájmu k makrosociologickým tématům. Při pohledu na jeho práce je patrný vliv A. Toynbeeho, který se odráží mimo jiné v Krejčího zájmu o civilizace, jejich rozdělení a chápání jako základní jednotky analýzy. Zjevný je také důraz na ekonomické aspekty, které vedou až k mikroúrovni. Tento akcent je patrný i v jeho uvažování o sametové revoluci.

Ve svých úvahách o revolucích vychází z hegelovského předpokladu, že „vše, co se ve společnosti, v životě národů a států událo, stalo se proto, že to odpovídalo kombinaci a konfrontaci společenských sil působících v daném čase a prostoru“. [Krejčí, 2001:12] Jinak řečeno jiný průběh událostí by předpokládal jinou konstelaci podmínek a to, co se dělo, bylo tedy výsledkem daných podmínek a nikoliv děním předurčeným určitou zákonitostí. Krejčí pracuje s pojmy „duch času“ a „genius loci“, se kterými mimo jiné spojuje například vznik československého státu. Na tom, jak spolu interagovali genius loci a duchu doby, také do velké míry závisela podoba a proměny Československa.

„Obnovené Československo vstoupilo do úplně jiného světa, než jaký byl ten, z něhož bylo vyloučeno.“ [2001:19] Takto začíná Krejčího popis dění po druhé světové válce. O té mluví jako o civilizační perverzi největšího národa západní civilizace [2001:19]. To, že se Československo po válce stalo vazalem Sovětského svazu, znamenalo vykolejení ze západního civilizačního okruhu. V civilizačním okruhu Sovětského svazu byl podle Krejčího duch doby a genius loci odlišný od toho v západní civilizaci. Rozdíl oněch dvou civilizací vidí Krejčí zejména v tom, že v západní civilizaci došlo k rozvoji lidských práv, demokracie a všeobecnému pokroku, zatímco v civilizaci dominované Sovětským svazem došlo k rozvoji sociálního inženýrství a šlo o okruh s tradicí orientální despotie a jedné ideologie. Zde je možné vidět, v jakém měřítku uvažuje Krejčí o dění, které sleduje. Základní a hlavní jednotkou analýzy tak pro něj není celek menší než civilizace. Zapojení do jiného civilizačního okruhu s odlišným duchem doby a geniem loci pak Krejčí vidí jako... hledání vlastního průsečíku tvárných os dějinného vývoje. [2001:21]

Reformní hnutí vrcholící v roce 1968 v Československu, stejně jako například povstání v Maďarsku roku 1956, vidí Krejčí [2001:22] jako odpor genia loci proti nepřirozenému odklonu od původního civilizačního okruhu. Duch doby přestal přát reálnému socialismu až později. To, že východní blok začínal ztrácet, se začalo projevovat nejen v Československu. Reakcí Sovětského svazu na uvědomění si svého zaostávání byla recepce prvků západní civilizace v podobě perestrojky [2001:23]. Snahy o vypořádání se s nedostatky se šířily do satelitů obtížně a KSČ na ně nejprve nereagovala. Pohyb „druhého světa“ [2001:23] se zpožděním znejistil KSČ a ta připustila dialog disentem. Ten byl podpořen masovými demonstracemi a stávkami. Disent se mohl projevit právě až poté, co se dostavila hromadná podpora obyvatelstva. Vedle této nové elity byl pro Krejčího klíčovým mužem Marián Čalfa, který pochopil dynamiku situace – dalo by se říci duch času a genius loci a nemožnost zvrácení situace. Výsledkem bylo „...ujednání s držiteli moci o jejím částečném předání“ [2001:23]. Touto optikou viděno šlo tedy o dojednané převzetí moci, nešlo o revoluci v technickém slova smyslu. Nejprve pouze částečné předání moci bylo pak díky sledu událostí stále rozšiřováno. Součástí byla také implicitní dohoda mezi starým režimem o nepoužití ozbrojených sil a novým režimem o neuchýlení se k retribuci. Krejčí pojmenovává

události listopadu 1989 jako „takzvanou sametovou revoluci“. Chápe ji jako nerevoluční událost, ovšem s revolučními účinky. Ty vidí zejména ve změně politického režimu, hospodářské soustavy a kulturní orientace. [2001:24] Všimá si také absence pro něj revolučního znaku, tedy násilí. Tradičním znakem pro Krejčího je pak přítomný, změny podněcující, tlak zdola.

Klíčovým výsledkem je pro Krejčího vystoupení z civilizačního útvaru jednoho a návrat do civilizačního útvaru druhého, ke kterému náleželo Československo před druhou světovou válkou. Úspěch tohoto návratu spatřuje Krejčí v již zmíněné konvergenci *genia loci* a duchu času. Okolnosti v celém civilizačním prostoru v tomto případě umožnily prosazení změn, které by nebyly za jiných okolností možné. V samotném Československu pak byly tyto (z vnějšku umožněné) změny vyvolány a akcelerovány zejména výše popsanými aspekty. Jako klíčové příčiny tedy Krejčí nevidí rozkoly a problémy ideové, etnické, ekonomické či osobní, i když některé hrály větší roli než jiné, ale jako klíčový vidí rozkol, kdy se duch domácí tradice – *genius loci* vzchopí k odporu proti cizí, implantované cestě odchylovající se od evropského civilizačního okruhu. Tento úspěch pak byl umožněn duchem doby, což, ač je pojmem abstraktním, znamená konkrétní dění, mimo jiné v Krejčím zdůrazňované socioekonomické oblasti civilizačního okruhu, který byl do Československa implantován.

3.6 Interpretace Samuela Huntingtona

S. Huntington byl americký politolog a sociolog, který zahrnuje sametovou revoluci do rámce svého konceptu třech demokratizačních vln (a protivln), respektive do třetí demokratizační vlny, jejíž začátek pokládá do roku 1974 a spojuje ho s portugalskou „karafiátovou revolucí“. Jde o přístup na pomezí politologie, sociologie a historie. Huntington na sametovou revoluci pohlíží jako na součást širšího procesu. Zaměřuje se na makrosociologické roviny (nikoliv primárně) sametové revoluce a mezinárodní i národní příčiny a důsledky daného dění, které popisuje jako globální posun k demokracii [Huntington 2008: 15].

Huntington popisuje demokratizační vlnu jako skupinu přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v určitém ohraničeném časovém období. Je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrají v témž období [2008:24]. Historicky vidí Huntington tři různé vlny a jejich protivlny. Třetí vlna, jejíž součástí bylo i Československo, započala v Portugalsku a jižní Evropě, poté se přesunula do Jižní Ameriky a Asie. Koncem 80. let 20. století pohltila demokratizační vlna komunistický svět [2008:31]. Huntington vidí několik možností [2008:40-41], jak k demokratizačním vlnám docházelo. Prvním typem je jediná příčina, která je nezávislá na dění v okolních zemích. Druhým typem je souběžný vývoj, demokratizaci tedy způsobí podobný vývoj nezávislých proměnných. Dalším je lavinový efekt, kdy příčinou vývoje v jedné zemi je již proběhnuvší demokratizace v jiné často vedlejší zemi. Oblíbený všelék je poslední Huntingtonův typ, kdy se příčiny demokratizace v zemích liší, ale jejich představitelé reagují stejně, protože sdílejí víru v účinnost dané reakce. Demokratizace je každopádně vždy komplexní proces, přičemž nezávisle proměnné změny častěji vedou jen k jiným nedemokratickým režimům spíše než k demokratizaci a ta je tak poměrně vzácná.

Huntington ukazuje na velké množství faktorů, které se podílejí na demokratizaci. Uvádí několik pravidel pro tyto faktory a jejich vliv na demokratizaci. 1. Žádný jednotlivý faktor, který by postačoval k vysvětlení demokratizace nějaké země, neexistuje. 2. Neexistuje žádný jedinečný faktor, bez kterého by se vývoj neobešel. 3. Demokratizace je výsledkem souběhu více příčin. 4. Souběh příčin je v různých zemích různý. 5. Příčiny dominantní v jedné vlně se liší od těch v další demokratizační vlně. 6. Příčiny způsobující počáteční změny v jedné vlně se liší od příčin způsobující demokratizaci později v rámci jedné vlny. Huntington [2008:48] se věnuje tomu, proč došlo k demokratizaci v některých zemích a proč právě v daném období. V rámci třetí vlny tak identifikuje klíčové faktory, které mohou vysvětlit demokratizaci. Je zde tedy pět hlavních okruhů příčin demokratizace, které jsou velmi propojené. Zároveň každý z faktorů působil v různých zemích a oblastech s různou intenzitou.

Jedná se o:

1. Prohlubující se krizi legitimacy [2008:53] autoritářských systémů. Každá ze zemí měla specifické příčiny poklesu legitimacy daného režimu. Nejčastěji byl pokles

legitimity reakcí na neschopnost řešení či reakce na vzniklé problémy v sociální, ekonomické, vojenské oblasti, jako výsledek konfrontace slibů s realitou a také jako výsledek přirozeného úpadku po dlouhé době vlády, kdy rostl požadavek na její výměnu.

2. Hospodářský růst a hospodářské krize. Hospodářské faktory měly vliv na demokratizaci zejména ve třech rovinách.

Zaprvé došlo k růstu cen ropy, což v některých zemích vedlo k hospodářskému rozvratu, který je oslabil. Příjmy z ropy se hromadily v rukou státu, což vedlo k nižší nutnosti zdaňování občanů, tím méně se veřejnost dožadovala politického zastoupení. [2008:65]

Zadruhé, hospodářský rozvoj dosáhl takové úrovně, že destabilizoval autoritářské státy, které se musely liberalizovat, nebo zvýšit represe.

Třetí rovinou je to, že z dlouhodobého hlediska došlo k takovému hospodářskému rozvoji, který poskytoval demokracii ekonomickou základnu, na níž se dalo stavět a umožňovala přechod k demokratickému systému. Pro autoritářské státy bylo čím dál složitější kontrolovat všechny aspekty trhu. Dále ekonomický růst vedl ke vzestupu střední třídy, podpoře vzdělání a obecně důvěře ve vlastní schopnosti.

Huntington [2008:67] vidí souvislost mezi bohatstvím a demokracií, kdy přechody k demokracii by se měly odehrávat především v zemích, kde hospodářský rozvoj dosahuje průměrné úrovně. Podle této logiky mělo být Československo demokratické dříve, protože patřilo k „bohatým“ zemím. Ovšem demokratizaci zabránily vnější síly. Hospodářský růst tak v dlouhodobé podobě pokládá základnu pro demokratizaci, a zároveň, pokud je rychlý, pomáhá rozvrátit autoritářské režimy, kdy dochází k přehnaným a nenaplněným očekáváním a zdůraznění nerovností.

3. Změny doktríny a činnosti katolické církve [2008:78] v důsledku Druhého vatikánského koncilu na odpůrce autoritářství a obhájce reform. Tato změna měla na Československo spíše okrajový vliv a působila prostřednictvím okolních zemí, zejména Polska.

4. Změny v politice vnějších činitelů [2008:89], zejména USA a SSSR. Jako klíčovou vidí Huntington roli USA a zahraničněpolitické priority prezidenta J. Cartera. Dále ji spatřuje v podepsání Helsinského závěrečného aktu, kdy se obecně lidská práva a

demokracie staly zásadním předmětem mezinárodních vztahů. Ještě mnohem dalekosáhlejší [2008:102] vliv měla změna politiky Sovětského svazu, který zrušil Brežněvovu doktrínu, zahájil liberalizaci a politickou reformu, odmítl možnost násilných potlačení změn v satelitech a varoval před tím i domácí vlády.

5. Inspirace příkladem, neboli lavinový efekt, který poskytl každé další zemi vhodné modely a příklady. Ve střední Evropě sloužilo jako spouštěč tohoto lavinového efektu Polsko, které poskytlo naději a urychlovalo změny v každé další zemi, již inspirovalo.

Huntington vedle příčin demokratizační vlny vidí také její procesy. V každé zemi probíhal se svými specifiky. Ovšem je možné vytvořit několik kategorií strategií přechodu. Tato strategie závisela mimo jiné na povaze odstraňovaných režimů. Ve třetí vlně šlo o vojenské režimy, personální diktatury a systémy jedné strany. Systém jedné strany byl případ Československa a obecně komunistických států. Typem procesu, kterým proběhla v Československu demokratizace, byla přeměna. [2008:149] Ta byla nejčastější formou demokratizace právě v systémech jedné strany. Charakteristické pro ně bylo sepětí strany a státu, měly tedy institucionální rámec i ideologickou legitimitu. Charakteristické pro takové státy, včetně Československa, bylo, že cílily na oddělení strany od státu, a také, že proti vnucenému způsobu vlády „bojovaly“ nacionalismem, který se měl stát znovu základem státu.

V případě přeměny se staly nejdůležitějšími interakcemi pro demokratizaci interakce mezi vládními reformátory a umírněnou opozicí. Při přeměnách dochází k demokratizaci společným postupem vlády a opozice [2008:149]. Vláda je ochotna jednat o změně režimu, které sama není schopna. Vliv opozice musí být přiměřený a musí mít dostatečné zastoupení, přičemž nesmí být tak silný, aby vládu dokázal svrhnout. Obě strany z počátku zůstávaly opatrné. Při přeměně byla dlouho držena rovnováha moci, kdy na obou stranách panovala obava z nejistého vítězství, kompromisy proto převažovaly nad konfrontací. Často tedy docházelo ke kyvadlovému pohybu vyjednávání a protestů. Nakonec obě strany uzavřely dohodu. [2008:151] Určitou dobu trvající status quo byl tedy dán jak relativní silou, tak i slabostí obou stran. Opozice byla schopna zmobilizovat masovou podporu a vláda jí byla schopna odolávat. Přeměny také vyžadovaly, aby na obou stranách ve vůdčích funkcích stáli lidé ochotní vyjednávat. V případě Československa nejprve muselo dojít ke změnám na vedoucích

postech režimu. Obě strany si pak musely přiznat určitou míru legitimacy. Dohody následně většinou obsahovaly určité záruky pro stávající režim, v Československu nejvýrazněji místa v nové vládě.

Huntington také identifikuje charakteristické rysy demokratizace [2008:161]. Prvním charakteristickým rysem byly kompromisy mezi představiteli elit, což vedlo k umožnění účasti na politickém procesu. Výměnou pak byla garance umírněnosti a nenásilí z obou stran. Dalším rysem byla kategorie, kterou Huntington [2008:170] nazývá šokující volby. Tyto volby byly častým jevem ve třetí demokratizační vlně. Autoritářský režim sám vypsal volby, které ovšem prohrál. Tento rys však demokratizace v Československu neměla. Nízká úroveň násilí byla naopak v Československu charakteristickým rysem. [2008:187] Respektive všechny případy třetí demokratizační vlny obsahovaly určitý prvek násilí, ten byl ovšem velmi malý a mírný, zejména v porovnání s předchozími revolucemi.

Problémy týkající se výsledků demokratizace shrnuje Huntington do třech kategorií. Jde zejména o to, jak se vypořádat s problémy nového systému spojeným s demokracií a jejími procedurami, jakými jsou zákonodárství, volební systém, výměna funkcionářů a rušení starých a zakládání nových institucí. Toto Huntington označuje jako přechodové problémy.

Kontextuální problémy jsou ty, které vyvstávají z povahy společnosti [2008:204]. Jde o chronické problémy země, které se projevují s menší závislostí na změně režimu, například povaha kultury, dějin. Třetím jsou systémové problémy charakteristické pro demokratický systém. Jde zejména o rychlost politického systému, rozhodování, vlivy zájmových skupin, přeměnu hospodářství v případě Československa. Otázkou také je naložení s představiteli starého režimu. Míra trestání, stíhání a násilí na představitelích přímo závisela na síle režimu. Silné autoritářské režimy, které se podílely na přeměně, respektive jejich představitelé, ve většině případů nebyli stíháni, zatímco představitelé těch slabých, které se zhroutily, často trestu neušli.

Huntington představuje sametovou revoluci v rámci třetí demokratizační vlny, přičemž sleduje charakteristické příčiny, průběh třetí vlny a její výsledky. Klade důraz na mezinárodní a národní aspekty a soustředí se výhradně na roli elit jak starých, tak nových režimů. Na sametovou revoluci pohlíží jako na přeměnu, která byla sjednána, a

kdy k tomuto sjednání napomohly makro procesy. Huntington také vypočítává charakteristické rysy, mezi které patří kompromisy, nenásilí a volby. Sametovou revoluci představuje v kontextu světového vývoje, který z velké části třetí vlnu umožnil.

3.7 Dílčí shrnutí

První, teoreticky zaměřená část práce, popisuje kariéru obecných teorií revoluce, které představuje ve čtyřgenerační perspektivě. V každé generaci jsou představeni významní autoři a jejich přístupy. Generační vidění je poté problematizováno a je poukázáno na jeho limity. Jako alternativní pohled je představeno rozdělení tematické. To rozděluje zkoumání revolucí do osmi schémat podle toho, jaké perspektivě se autoři věnují, což do určité míry odstraňuje problémy generačního vidění. Následuje zasazení šesti přístupů k sametové revoluci do kategorií obecného zkoumání revoluce. Poté následuje podrobný popis těchto šesti přístupů, tedy I. Možného, L. Holého, J. Suka, J. Krapfla, S. Huntingtona a J. Krejčího. Každý z těchto přístupů je následně popsán podrobněji, aby bylo zřejmé, jaké jsou jejich argumenty a čemu se věnují. První část slouží tedy jako přehled vývoje zkoumání revolucí, který v této podobě prakticky v českém prostředí neexistuje. Slouží také jako nezbytný základ pro druhou část této práce. V té budou vedle sebe postavena jednotlivá vidění sametové revoluce. Různé pohledy na jednotlivé oblasti revoluce pak budou komentovány teoriemi obecnými.

4. Část – Porovnání vybraných interpretací

4.1 Metoda a cíle porovnání

Cílem této části je postavit vedle sebe vybrané aspekty šesti výše popsaných interpretací sametové revoluce. Nejde o standartní komparaci. V tomto případě jde spíše o určité „dialogy“ různých vidění sametové revoluce. Nejde o komparace podle úzce vymezených kritérií. Pro každou podobu komparování jsou však určité mantinely důležité. Důležité zde však bylo, aby tyto mantinely nebyly příliš úzké, aby byly dialogy možné, ale ani příliš široké, aby bylo možné ukázat společné, nebo odlišné chápání sametové revoluce. Jako schéma, ve kterém se budou dané dialogy odehrávat, bylo zvoleno schéma: PŘÍČINA-PRŮBĚH-VÝSLEDEK. V těchto kategoriích jsou tedy

vedle sebe stavěny různé pohledy na danou fázi, ty jsou pak doplněny o „komentáře“, respektive o to, jak daný aspekt nahlíží obecnější teorie revoluce, jejichž vývoj a významné přístupy byly popsány v první části. Cílem těchto dialogů není rozhodnout, který z pohledů na sametovou revoluci je přesnější nebo který „má pravdu“. Cílem není ani porovnávat faktografické nebo čistě historické údaje. Jde o to, pomocí různých nahlížení na sametovou revoluci, lépe pochopit, o jakou událost šlo. Cílem je také zjistit, jak nahlízejí různí autoři na příčiny, průběhy a výsledky sametové revoluce.

4.2 Příčiny sametové revoluce

4.2.1 Vybrané interní příčiny

I. Možný [1991] se jako jedné z příčin věnuje oslabení státu, k čemuž došlo vlivem demodernizace vztahů, což způsobilo přesunutí moci, respektive vyprázdnění reálné moci státu. Možný spatřuje příčinu tohoto jevu v počínání rodin, které začaly sledovat výhradně vlastní cíle a kterým vadily ekonomické potíže a to, že byla ekonomická stránka stále více podřízena sociálnímu kapitálu [1991]. Možný sice nevysvětluje, jak došlo k přerodu z obecné nespokojenosti a toho, že „režim přestal vyhovovat všem“, k revoluci (vysvětluje, proč k ní došlo v tomto ohledu relativně po dlouhé době), ale z popisu výše je zřejmé, jak došlo k oslabení státu a vyprázdnění jeho institucí tím, že přestal být vlivem demodernizace pro masy i elity v socioekonomické, ale i symbolické sféře únosný.

L. Holý [2010] popisuje obdobný proces oslabení státu jako I. Možný, kdy i přes snahu státu o homogenizaci soukromé a veřejné sféry v období od roku 1948 do roku 1989 došlo spíše ke stažení se lidí do soukromé sféry, v níž se orientovali na vlastní zájmy, a fungovali primárně právě v soukromé sféře. Holý nevidí příčinu oslabení státu v aktivním odporu (stejně jako I. Možný), ale spíše jako ústup do soukromé sféry a nezájem o „budování socialismu“, odcizení se veřejnému zájmu. Podle Holého pak toto stažení se do soukromé sféry vedlo ke snižování podpory vládnoucího režimu. To vedlo ke snížené a postupně nízké legitimitě veřejné sféry a státu, a tedy k jeho oslabení.

Také J. Krapfl [2016] popisuje, že občané vnímali režim v období před revolucí narativem ironie, ve kterém byl stát relativně slabý a ustupující.

Jak Možný [1991], Holý [2010], tak i Krapfl [2016] spatřují jako jednu z příčin revoluce oslabení a relativní slabost státu. Příčinu této slabosti vidí zejména v domácím dění. Ať už v rovině ekonomické, symbolické nebo narativní. Stát již není schopen prakticky cokoli řídit a jeho instituce jsou vyprázdněné a ekonomická nebo symbolická moc je mimo jeho vliv. Relativní slabost státu je jednou z příčin, kterou někteří autoři zdůrazňují jako vlastnost potřebnou pro začátek revoluce a její úspěch.

P. Sorokin [1967] se dívá na příčiny behaviorální optikou a spatřuje je v tlaku zdola a paralelně v slabosti shora. Oslabování státu a jeho elit, které ztrácejí prostředky k udržování daného režimu a kontrolování populace, spolu se snižující se ochotou a vůlí použít represivní aparát, vidí Sorokin jako aspekt, který nakonec vede k revoluci. Sorokin vedle slabosti shora popisuje také tlak zdola, který je způsobený nemožností nebo zhoršenou možností lidí uspokojovat své potřeby. Důležitá je také míra daného omezení potřeb, protože pokud je příliš velká, dochází spíše ke starosti o vlastní přežití. Právě zejména Možný (částečně i Holý) zdůrazňuje toto zhoršení možnosti uspokojovat potřeby jako předrevoluční realitu.

Na příčinu nespokojenosti, která vedla k oslabení státu a kterou prezentuje zejména I. Možný, lze pak nahlédnout také optikou psychologizujícího pohledu Gurra [1970] a Daviese [1962]. Ti příčiny nespokojenosti vidí pomocí konceptu relativní deprivace. Jde o pocíťovanou nespokojenost s vlastní pozicí a vychází z rozdílu mezi tím, co si lidé myslí, že by měli mít, a tím, co reálně mají. Přičemž více než reálný stav je důležitý subjektivní pocit. V případě I. Možného může být revoluce viděna jako revoluce ze ztracených benefitů, která přichází v případě, že se zhorší životní situace obyvatel. Příčinou je zde opět zvyšující se rozdíl mezi tím, co lidé nárokují a reálně dostávají.

Proti tezí o slabém státu se staví S. Huntington [2008], který argumentuje tím, jak bylo naloženo s představiteli starého režimu. Podle Huntingtona byla míra trestání představitelů starého režimu přímo úměrná síle tohoto režimu. Právě v Československu nebyli jeho představitelé trestáni a ve většině ani stíháni, což je znakem silného režimu. V silných autoritářských státech nedocházelo podle Huntingtona k trestání jejich představitelů, protože se podíleli na přeměně režimu. Naopak představitelé slabých zhroutených států často trestáni byli.

Další parciální příčinu sametové revoluce spatřuje I. Možný v tom, že se ani vládnoucí třída vlivem demodernizace a snížení ekonomické úrovně nemohla spolehnout na ekonomický kapitál a stále více trvala na rituálech, které potvrzovaly náhradu v podobě symbolického kapitálu. To vedlo k většímu počtu lidí uvnitř vládnoucí skupiny, kteří byli nespokojení a kteří považovali změny systému za nezbytné.

Podobnost zde je možné vidět s přístupem C. Brintona [1965], který jako charakteristický jev před revolucí spatřuje snižování podpory režimu ze strany elit, které daný režim označují za nemorální, neefektivní a vadí jim, že ekonomická moc je oddělena od té politické a od sociální pozice. Jde o jednu z klíčových předrevolučních fází optikou C. Brintona.

Další dílčí příčinu vidí L. Holý v ideologické rovině a v kulturním kontextu. Násilí bylo podle něj při represivních zásazích na demonstracích vůči vlastním občanům vnímáno jako primitivní a neodpovídalo tomu, v jakém kulturním, ideologickém a národním kontextu se cítili lidé být. Také J. Krapfl [2016] jako příčinu připojení se mas ke studentům vidí kulturní nepřijatelnost násilí vůči studentům.

Ideologickému a kulturnímu kontextu jako parciální příčině revolucí se věnuje W. Sewell [1985] na příkladu Velké francouzské revoluce nebo T. Skocpol [1979], která na příkladu Ruska ukazuje, jak stát operuje v určitém kulturním rámci. Pokud však tento rámec překročí, často dochází k poklesu podpory daného režimu. Podle Skocpol byl v Rusku tolerován autoritářský režim, ale na oplátku požadovali lidé od státu základní ochranu. Neúcta, která překročila mez v podobě „krvavé neděle“, vedla k velkému poklesu podpory režimu a byla jedním ze spouštěčů revoluce [1979]. Popření ideologického kontextu ze strany režimu a nepřijatelnost ze strany mas (v případě Československa násilí vůči lidem) tak může přispět k odporu vůči takovému režimu, který daný ideologický a kulturní rámec reprezentuje.

I. Možný i L. Holý spatřují jako jednu z příčin revoluce oslabení a slabost státu. Oba toto oslabení přičítají vnitřnímu dění. Možný akcentuje spíše ekonomické aspekty a demodernizaci vztahů obecněji, Holý pak spíše vidí příčinu oslabení státu v symbolické a kulturní rovině. Ani u jednoho z nich pak nejde o aktivní odpor, ale spíše nezáměr, obecnou nespokojenost a ústup do soukromé sféry, což nakonec vede ke slabému,

dysfunkčnímu státu a k revoluci. Zejména Možný však nevysvětluje, jak se popisovaná situace obecné nespokojenosti přeměnila na revoluční dění. Proti tezi slabého státu pak může být postaven pohled S. Huntingtona, který se opírá o nenásilí vůči představitelům odstraňovaného režimu. Nenásilí ovšem bylo charakteristikou celé revoluce, a bylo tedy do určité míry očekávatelné i v tomto případě.

4.2.2 Vybrané externí příčiny

S. Huntington sleduje některé externí příčiny, které částečně umožnily přechod k demokratickému režimu. V československém případě šlo o několik celosvětových nebo mezinárodních procesů. Vliv měly: celosvětový hospodářský růst 60. let, změna doktríny a činnosti katolické církve, změna činnosti vnějších činitelů – politika prezidenta J. Cartera, podepsání Helsinského závěrečného aktu a změna politiky Sovětského svazu. Vliv měla také inspirace děním v sousedních zemích.

Obecně jednou z důležitých příčin revoluce může být změna mezinárodních poměrů. Ať už jde o stažení podpory daného režimu, stažení hrozby intervence nebo novou podporu různých hnutí uvnitř režimu. Goldfrank [1979] nebo Wickham-Crowley [1992] to nazývají jako tolerantní nebo příznivý světový kontext. Goldfrank toto ukazuje na mexické revoluci, jejímuž vypuknutí napomohla zaneprázdněnost USA s první světovou válkou, což vytvořilo časové období, ve kterém se mohlo v Mexiku rozšířit revoluční hnutí. V evropském kontextu pak může být příkladem zejména soupeření mezi USA a Sovětským svazem, respektive jeho pokles.

Podobný pohled na externí příčiny sametové revoluce přináší také J. Krejčí [2001]. Dění v Československu vidí Krejčí do určité míry nezávislé na jeho samotném konání. Československo bylo před revolucí v civilizačním okruhu dominovaném Sovětským svazem. Tento civilizační okruh začal v určité době stále více zaostávat za západním civilizačním okruhem. Proces změn provedený občany, který se rozběhl v Československu, byl způsoben a umožněn okolnostmi v celém civilizačním okruhu. I v případě Krejčího je tedy důležitý příznivý světový kontext. V tomto případě kontext civilizační.

Další parciální příčinu sametové revoluce je možné u Krejčího spatřit na pomezí mezinárodního a domácího dění. Krejčí popisuje snahu civilizačního okruhu

dominovaného Sovětským svazem o recepci prvků západního civilizačního okruhu a provedení reform. Tyto snahy se pak do různých oblastí civilizačního okruhu šířili obtížně, se zpožděním a v Československu byly navíc nejprve ignorovány.

J. Goodwin [2001] spatřuje jako jednu z možných příčin toho, jak dochází k transformaci nespokojenosti s danými poměry v revoluci, právě v reformách a ústupcích vládnoucího režimu. Oslabený režim se nespokojeným občanům pokusí nabídnout ústupky a reformy. Stát je ale již příliš slabý, což v očích občanů potvrzují právě tyto ústupky a reformy. Občané nabízené ústupky začnou vnímat jako příliš malé a začnou požadovat rozsáhlé změny. Goodwin [2001:46] to nazývá jako „*too little, too late*“ syndrom.

4.3 Průběh revoluce

Na revoluční dění se zaměřuje J. Krapfl [2016]. Podle něj byl průběh klíčovou fází. Právě během protestů, stávek a dění sametové revoluce došlo z jeho pohledu k vytvoření nového symbolického systému, nového chápání společnosti a legitimacy nového režimu. Revoluční dění také nahrazovalo neexistující dokument vyjadřující cíle revoluce. Tyto cíle se profilyovaly během revolučního dění a vzešly od mas. Podle Krapfla „ležela autorita a moc během revoluce na ulici“. Vidí také určité „kolektivní vření“, které umožnilo a tvarovalo novou společnost. Právě během revolučního dění podle Krapfla došlo k vytvoření centrálních hodnot revoluce a revolučního konsenzu.

Ch. Kurzman [2004] se věnuje tomu, na jakých principech revoluční průběh funguje a zdůrazňuje ho jako klíčový pro celkové cíle a chápání dané revoluce. První důležitou věcí je myšlenka, že pro průběh jsou klíčoví aktéři a dynamika jednání v daném konfliktu. Kurzman říká, že charakteristickým rysem průběhu je vysoký stupeň zmatení lidí při chápání dění. Lidé také jednají na základě odhadu toho, jak budou jednat ostatní. Chápání událostí a reakce se můžou rychle a nepředvídatelně měnit a zároveň revoluční zkušenost, respektive její chápání, utváří výslednou podobu a cíle dané revoluce. Důležitá je tedy percepční stránka dění, podle které činí aktéři rozhodnutí, jež určují její podobu. V určitém ohledu i J. Krapfl ukazuje nahodilost průběhu revoluce.

J. Suk [2003] se na rozdíl od J. Krapfla soustředí v průběhu revoluce na interakce elit. V rané fázi popisuje vyjednávání Občanského fóra s představiteli odstraňovaného

režimu. Toto vyjednávání ale fungovalo do určité míry stejně nahodile jako počínání mas. Při vyjednáváních OF zastávalo strategii vnější kontroly moci. Vyjednávání bylo popisováno jako „zakopávání se na dobytých pozicích a čekání na soupeřův tah“. Zpočátku OF tlumilo revoluční dynamiku, protože nebyl připraven žádný plán, jak postupovat a na co cílit. I když se J. Suk ve svém popisu revoluce zaměřením liší od J. Krapfla, oba autoři mluví o určitém revolučním chaosu. Nahodilost událostí je viditelná na obou popisovaných úrovních. Podoba revoluce tak byla do určité míry utvářena při jejím průběhu a v jejích interakcích a improvizovaných rozhodnutích. Touto optikou je pak možno lépe vidět důvody pro rozkol mezi masami a elitami, nebo pro odlišné směřování a chápání cílů a výsledků. To mohlo být dáno právě odlišnou zkušeností vytvořenou v průběhu revoluce.

Jak je možné vidět v popisech v předchozí části, J. Suk [2003] i J. Krapfl [2016] se liší zejména v předmětech zkoumání. Suk popisuje zkušenost elit, zejména těch pražských, a Krapfl naopak zkušenost mas z celého Československa. Jejich interpretace průběhu sametové revoluce se do velké míry shodují a doplňují. Dílčí rozdíly lze spatřit v tom, jak se dívají na rozpad konsenzu a následný národnostní rozkol. Suk vidí rozkol mezi elitami, mezi mocenskými centry a uvnitř nich. Zatímco Krapfl ho spatřuje spíše mezi elitami a masami, tedy odpor menších celků vůči větším, které ignorovaly zastoupení těch menších, tvořených zdola. Rozdílně se také Suk a Krapfl dívají na délku revolučního dění. Suk bere jako konec revoluce první parlamentní volby v roce 1990, následné štěpení a spory bere již jako porevoluční dění, zatímco podle Krapfla revoluce končí až rozdělením Československa, tedy i štěpení jednoty bere v rámci revolučního dění.

J. Krapfl na rozdíl od J. Suka také sleduje různé narativy, které skupiny používaly pro vysvětlování daného dění a událostí. Sleduje vývoj od počáteční romance, kterou si v průběhu revoluce vytvořily masy, komedii, kterou zastávaly spíše elity, a střet obou odlišných chápání revolučního dění, což pak vedlo k rozporu v názorech na další směřování.

S. Huntington [2008] sleduje obecnější charakteristické rysy průběhu revoluce v rámci třetí demokratizační vlny. Za charakteristické považuje společné postupování vládních reformátorů s umírněnou opozicí, prvotní opatrnost a obavy z nejistého

vítězství a časté kompromisy, které převažovaly nad konflikty. Huntington to popisuje jako kyvadlový pohyb vyjednávání a protestů, které vedou k dohodě. To, co Huntington vidí jako případ demokratizace, popisuje G. Lawson [2005] jako vyjednanou revoluci.

Také J. Krejčí vidí průběh jako vyjednávání předání moci. Klíčoví jsou pro něj aktéři, staré a nové elity, které byly podpořeny masami zdola. Klíčovou osobou vyjednávání byl pro Krejčího M. Čalfa, který pochopil dynamiku situace a nemožnost zvrácení výsledku, jenž byl dán logikou toho, co označuje Krejčí jako genius loci a duch doby, respektive dění na civilizační úrovni.

Výše zmínění autoři tedy sledují revoluční průběh jako interakce mezi elitami, mezi elitami a masami, obecně mezi aktéry.

4.4 Výsledky revoluce

Podle I. Možného [1991] byla na domácí úrovni výsledkem revoluce změna politického i ekonomického systému, respektive možnost jeho vytvoření. Nedošlo k výměně velké části elit, což by stejně negarantovalo výsledek, a ani nešlo o změnu úplně odstraňující dominanci a vykořisťování, které jsou přítomné ve všech společnostech. Klíčovým výsledkem revoluce tedy podle Možného bylo umožnit systémovou změnu, která povede ke kultivovanějšímu a produktivnějšímu prostoru, v němž bude „vyšší úroveň lidské důstojnosti“. Změnu nejen vládních struktur, ale zejména celé společnosti sleduje a vidí jako výsledek také J. Krapfl.

Podle T. Skocpol [1979] je revoluční výsledek závislý na typu revoluce. Při politické revoluci dochází pouze ke změně vlády, ale nevede k trvalé sociální změně. Sociální revoluce naopak vede ke změně režimu, vládních struktur i společnosti. Možný říká, že výsledkem revoluce bylo právě umožnění změn jak vládních struktur, tak společnosti a šlo tedy o sociální revoluci se změnami v plném rozsahu. To podporuje i tvrzení Skocpol [1979], která říká, že sociální revoluce se udály zejména ve vnitřně se rozpadajících slabých státech, které nebyly schopné vládnout.

J. Krejčí vidí jako klíčový výsledek na domácí i mezinárodní úrovni vystoupení z civilizačního okruhu dominovaného Sovětským svazem, kam Československo historicky nepatřilo, a návrat do civilizačního okruhu západu. Výsledkem revoluce tedy může být i změna příslušnosti k civilizačnímu okruhu.

Výsledkem revoluce jsou ale také nové výzvy a problémy. Huntington zdůrazňuje zejména výzvy v podobě systémových problémů spojených s novým, demokratickým systémem. Důsledkem je tak i nutnost řešit problémy spojené s rychlostí nového politického systému a rozhodování, s přeměnou hospodářství a s vlivem zájmových skupin. Výzvou je také zakládání nových institucí, vytváření nových zákonů a volebního systému. Výsledkem u Huntingtona je tedy demokracie, ale také výzvy spojené s jejím zachováním a fungováním.

4.5 Témata přítomná ve všech fázích

Některá témata, která zmiňují autoři, jsou viditelná v každé fázi sametové revoluce. Tato témata pak výrazně ovlivňují nejen danou fázi, ale také celý obraz sametové revoluce. Jde zejména o nenásilí, nacionalismus a distanci mezi elitami a masami.

Nenasilí je jedním z ústředních témat a je důležité před revolucí i na jejím počátku. Potlačení demonstrací neslo sice určitou míru násilí, ta ale byla relativně malá. I když například L. Holý [2010] vidí násilí jako jednu z možných příčin, důležitá je také jeho míra. Pokud by došlo k vysoké úrovni násilí, bylo možné úplné potlačení dalších demonstrací. Ze strany protestujících pak šlo o naprosto nenásilnou mobilizaci a o nenásilné demonstrace. Podle Nepstada [2011] se nenásilné revoluce ukazují jako úspěšnější než ty násilné. Nenasilí pokračovalo i v průběhu revoluce, kdy docházelo spíše k vyjednávání [Suk 2001] a určitému společnému postupu [Huntington 2008]. Také porevoluční dění bylo nenásilné. Nedošlo k retribucím a trestání představitelů starého režimu [2008]. Je zde tedy možné vidět určitou formu tzv. path dependency, jak ji vidí B. Moore [1966]. Tedy v tomto případě nenásilný zrod vede k nenásilnému průběhu a následně nenásilnému režimu.

Nacionalismus byl u Holého [2010] základnou pro odpor vůči komunismu a vrcholil při jeho svržení. Demonstrace se konaly a požadavky demonstrujících byly vyjádřeny v kontextu národního cítění. Demonstrace byly spojeny s místy národního kontextu, konaly se ve dnech národních svátků či pro národ důležitých událostí. I spojení disentu a mas se utvářelo podle Holého na nacionálním půdorysu. E. Wolf [1969] říká, že revoluce potřebuje alianci mezi masami a elitami (ve Wolfově příkladu rolníky a městskými intelektuály), která je často zprostředkována nacionalismem. Po pozitivní

roli nacionalismu se dostavila spíše ta negativní, kdy v průběhu revoluce měl nacionalismus vliv na štěpení Československa, například v podobě pomlčkové války [Suk 2003]. Krátce po revoluční euforii začal tedy nacionalismus působit spíše konfliktně. Rozpad konsenzu, často na národnostním půdorysu, vedl až k rozdělení Československa [Krapfl 2016].

Odcizení mas a protirežimních elit si ještě v předrevoluční době všimají Možný [1991] i Holý [2010]. Právě toto odcizení bylo jedním z důvodů, proč k revoluci došlo po relativně dlouhé době. Po krátké revoluční jednotě dochází opět k projevu distance, kterou popisuje zejména Krapfl [2016] a která se projevuje v různých narativech a v chápání revolučního a porevolučního dění. Distance mas a elit pokračovala i nadále a projevovala se zejména v odporu menších, zdola budovaných celků, proti těm vyšším, kterým byl vytýkán deficit demokratičnosti. Odcizení mas a elit, respektive ignorace mas elitami, vedlo k rozdělení vlivu mezi OF a VPN a k následnému snadnému rozdělení Československa.

4.6 Limity práce

Každá práce má své limity a problematická místa. Záměrem této části je pokusit se reflektovat limity této práce a pokusit se vysvětlit jejich příčiny. Prvním limitem může být samotné vymezení problému. To, že zde byla zkoumána sametová revoluce v kategoriích teorie revoluce, může být viděno jako problematické. Otázka může mířit na to, proč není sametová revoluce nahlížena optikou tranzitologie. Východiskem je zde pohled šesti zkoumaných interpretací, které sametovou revoluci popisují jako revoluci nebo sociální změnu s revolučními účinky. Navíc otázka definování toho, zda šlo o revoluci, je spíše otázkou vhodného výběru definice.

Dalším limitem byly zdroje. Šest textů zde představených je velká část toho, co bylo napsáno o sametové revoluci s přesahem do sociologické interpretace. Výkladů sametové revoluce je překvapivě velmi malé množství. Navíc naprostá většina textů se věnuje aktérům. Prakticky neexistují texty, které by nahlížely sametovou revoluci ze systémového hlediska nebo hlediska struktur a státu. Výjimkou z nedávné doby může být text A. Gjuričové a T. Zahradníčka o Federálním shromáždění v letech 1989-1992 [2018]. Neexistují také práce věnující se rolím jednotlivých segmentů, jako jsou

například média. Prakticky také neexistují texty mapující otázky například genderu, výjimkou může být nedávný text od Z. Maďarové [2019]. Z textů, které nebyly v této práci využity, by byl vhodný například text P. Kenneyho [2002], G. Eyal [2003] nebo R. Okeye [2004]. Kenney se věnuje skupinám, které podle něj stály za revolucemi roku 1989. Sleduje, podobně jako Krapfl, „běžné“ občany, příběhy umělců a divadel. Sleduje aktivitu nepolitických skupin a hnutí ještě před glasností a to, jak postupně dovedly občany do ulic. Eyal sleduje politický vývoj od roku 1968 až do rozpadu Československa. V tomto období mapuje zejména role intelektuálů a to, jak získali moc po volbách roku 1992. Popisuje také vnitřní konflikt v rámci elit spočívající v odlišných vizích rolí intelektuálních elit. Okey sleduje konec komunistických režimů v krátkodobém i dlouhodobém kontextu a porovnává revoluce roku 1989 se závěry dalších historických revolucí

I přesto je ale sametová revoluce tématem, které je sociologicky, natož pak v intencích studií revolucí, prakticky neprozkoumané. V současném stavu bádání je tedy obtížné pokoušet se o celistvý sociologický pohled a vždy tedy půjde o zkoumání pouze určitého segmentu nebo faktoru sametové revoluce.

O sametové revoluci existují různé publikace deníků, osobních vzpomínek aktérů, komentovaných fotografií a dalších materiálů. Jako příklad může sloužit nedávno vydaná publikace M. Kocába [2019]. V případě takovýchto typů textů je časté zkreslení a idealizace vlastních vzpomínek nebo jen čistý popis vzpomínek bez přesahu do interpretací. Neznamená to, že pro určitý typ práce nemohou být tyto texty přínosné. Pro postup a metody této práce nebyly však vhodné, a proto nebyly využity.

Opačný problém než v případě zdrojů ke zkoumání sametové revoluce, je u obecného nebo komparativního studia revolucí. Teoriím revolucí se věnuje nepřeberné množství autorů z obrovského množství pozic. Navíc se čím dál více smazává rozdíl mezi teoriemi revoluce a zkoumáním jiných sociálních změn. Je tedy složité nejen se orientovat v dané oblasti, ale také určit, které přístupy jsou vhodné pro posuzování případu sametové revoluce a jak vůbec sametovou revoluci umístit do kontextu zkoumání revolucí. Konkrétně v této práci také chybí přístupy velké části nezápádních, respektive neamerických autorů věnujících se revolucím. To, že jsou opomenuti, může být bráno jako chyba, která může zkreslovat celkový obraz daného pole. Jistě zde mohlo

být pracováno s autory jako je H. Arendtová, J. Baechler, S. Eisenstadt, F. Fanon a mnoho dalších.

Dalším limitem této práce může být i samotný zvolený přístup k problematice. I přes to, že mnoho aspektů sametové revoluce není sociologicky popsáno, byl zvolen důraz na obecnější pohled právě na úkor zkoumání jednoho dílčího aspektu. Důvodem je přesvědčení, že je nutné se pokoušet o co nejvíce holistický obraz sametové revoluce, aby došlo k co nejširšímu pochopení. Je zřejmé, že dokud nebudou popsány všechny dílčí aspekty, je celistvý pohled obtížný. Ale minimálně v omezené míře je přínosné se o to pokoušet.

Závěr

V první části této práce byl představen historický vývoj zkoumání revolucí a jeho významní autoři. Cílem bylo ukázat, jakým vývojem prošlo zkoumání revolucí, a v jakém stavu se nachází nyní. Do první části je zahrnuto schéma čtyř generací teoretiků revoluce a to, jak se měnily přístupy ke zkoumání revolucí. Od nejstarších autorů, jako je C. Brinton, kteří se věnují zákonitostem revolucí a vidí je primárně jako negativní události. Přes autory druhé generace zabývajícími se zejména příčinami revolucí a tím, proč se lidé rozhodnou revoltovat. Zde byli představeni významní autoři jako T. Gurr nebo M. Olson. Až ke třetí generaci, která byla charakteristická posunem k zájmu o strukturální pohled na revoluce, který představuje například T. Skocpol. Čtvrtá, nejnovější generace, poté byla ukázána jako nekoherentní skupina autorů zkoumající revoluce z různých hledisek, zejména kulturních. Jako alternativa ke generačnímu pohledu na teorii revoluce je zde představen pohled rozdělovající autory podle přístupu k revolucím do osmi schémat, kdy každé nahlíží revoluci ze specifických pozic, od marxistického až po přístup akcentující kulturní aspekty revolucí.

Ve druhé části práce pak byly představeny různé interpretace sametové revoluce. Šlo o přístupy I. Možného, L. Holého, J. Suka, J. Krapfla, J. Krejčího a S. Huntingtona. Pojetí těchto autorů byla popsána nejprve schematicky, aby byly zdůrazněny jejich charakteristiky. Někteří autoři vidí jako klíčové období před sametovou revolucí, jiní mapují průběh a další zasazují sametovou revoluci do celosvětového kontextu. Tito autoři se také liší v oborech, ze kterých k sametové revoluci přistupují. Po úvodním

schematickém načrtnutí východisek byly popsány podrobněji jednotlivé interpretace a to, čemu se na sametové revoluci věnují a jak na ni nahlízejí. Již na základě těchto popisů je možné říci, že sametová revoluce byla multikauzální proces, který proběhl na mnoha úrovních, a výsledkem byla změna mnoha oblastí.

V poslední části vedle sebe byly postaveny různé pohledy na zkoumané aspekty sametové revoluce, tedy na příčiny, průběh a výsledky. Příčinám na domácí úrovni se věnovali zejména I. Možný a L. Holý, přičemž zde byla shoda na určité obecné nespokojenosti mas i elit na mnoha úrovních, což vedlo k oslabení státu a umožnění revoluce. Jako vhodné se pro vysvětlení tohoto jevu ukázaly přístupy P. Sorokina, T. Gurra a J. Daviese a jejich behaviorální a psychologizující pohled na příčiny revoluce. Svou roli mělo u některých autorů násilí. Pro pochopení jeho role se jevily jako vhodné myšlenky T. Skocpol nebo W. Sewella. Příznivý vývoj mezinárodního dění jako podmínka pro vznik sametové revoluce rezonuje u Krejčího a Huntingtona. V obecné teorii revolucí koresponduje tento názor s nazíráním W. Goldfranka nebo T. Wickhama-Crowleyho. Průběhu revoluce se věnovali zejména J. Suk, a to optikou elit, a J. Krapfl, optikou mas. Oba autoři zdůrazňují důležitost revoluční dynamiky, ve které jsou v interakcích různých skupin vytvářeny významy a chápání revoluce. Chápat tento jev je možné například pomocí schématu nahodilosti Ch. Kurzmana. Výsledkem sametové revoluce je například pro I. Možného změna politické i sociální reality. Podporu v obecné teorii můžeme nalézt u T. Skocpol. J. Krejčí nebo S. Huntington pak chápe jako výsledek revoluce přeorientování Československa v rámci mezinárodního systému. Každý autor představil specifický pohled na sametovou revoluci, každý z nich se věnoval odlišnému segmentu. Ovšem byly zde i některé společné charakteristické jevy, jako bylo nenásilí, nacionalismus a distance mezi masami a elitami.

Různé přístupy obecných teorií revoluce se pak ukázaly jako vhodné pro komentování odlišných vidění revoluce. Ukázalo se, že pro poznávání sametové revoluce je možné využít příspěvky autorů všech čtyř generací teoretiků revoluce. Zároveň se také projevovalo, že sametová a další revoluce mají různé podobnosti, což bylo možné ukázat právě díky tomu, že interpretace sametové revoluce byly nahlédnuty také optikou obecných teorií čerpajících z různých revolucí.

Za přínosné považuji poukázat i na hranice výzkumu a možnosti dalšího zkoumání. Při zkoumání interpretací sametové revoluce je velmi rychle zřejmé, že nejsou popsány nebo jakkoliv interpretovány oblasti, které v obecné teorii, ale i v konkrétních revolucích, hrají důležitou roli. Až na jednotlivé případy závěrečných studentských prací není popsána a interpretována role médií, technologií, genderu a obecně dalších témat, kterými se zabývají výhradně nejnovější autoři, respektive autoři čtvrté generace teoretiků revoluce.

Další oblastí, která zatím výzkumníkům uniká, je pohled „poražených“, tedy jak chápou a jak vidí sametovou revoluci představitelé odstraňovaného režimu. Určité pohledy touto optikou podává například O. Krejčí [2014] nebo v nedávné době O. Jurman [2019]. Tito autoři však neposkytují interpretační přesah. Avšak právě v této oblasti je bohatý neprozkoumaný zdroj informací. Oblastí, jež do velké míry zůstává mimo zájem výzkumníků, je role různých sociálních skupin, které v revolučním období nestály aktivně ani na jedné ze stran.

Vedle zkoumání jednotlivých segmentů a hledisek by také mělo v budoucnosti dojít ke komparačnímu pohledu na sametovou revoluci. Opět až na krátké články nebo pár závěrečných prací studentů neexistuje porovnání sametové revoluce s jinými revolucemi. V tomto ohledu by mohl být přínosný přístup Ch. Tillyho [1993], který kvantitativně-kvalitativní metodou porovnává velký počet revolucí pomocí obecnějších charakteristik.

Seznam zkratek

FS	Federální shromáždění
HZDS	Hnutí za demokratické Slovensko
KC OF	Koordinační centrum Občanského fóra
KSČ	Komunistická strana Československa
ODS	Občanská demokratická strana
OF	Občanské fórum
StB	Státní bezpečnost
VPN	Veřejnost proti násilí
VPN-ZDS	Veřejnost proti násilí – Za demokratické Slovensko

Seznam literatury

- Abrams, B. (2019) A fifth Generation of Revolutionary theory is yet to come. *Journal of Historical Sociology* 32 (3): 378-386
- Allinson, J. (2013) A fifth Generation of revolution theory? *Journal of Historical Sociology* 32 (1): 142-151
- Bayat, A. (2017) *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*. Stanford: Stanford University Press,
- Beck, C. (2014). "Reflections on the Revolutionary Wave in 2011." *Theory and Society* 43(2):197–223.
- Beck, C. (2018). The Structure of Comparison in the Study of Revolution, *Sociological Theory* 36(2),134-161.
- Beck, C. (2020). *Revolutions Against the State*, New Handbook of Political Sociology: States Parties, Movements, Citizenship, and Globalization, New York: Cambridge University Press
- Boswell, T. (1989). *Revolution in the World-System*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Brinton, C. (1938) [1965]. *The anatomy of revolution*, New York: Vintage Books
- Bukovansky, M. (2010). *Legitimacy and Power Politics: The American and French Revolutions in International Political Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Chenoweth, E., Stephan, M. (2011). *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic*

- of Nonviolent Conflict. New York, NY: Columbia University Press.
- Černý, K. (2016). Staré a nové teorie revoluce: Deset perspektiv. *AUC Philosophica et Historica/Studia sociologica XXI*, 73-96.
- Davies, J. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1)
- Della Porta, D. (2016) Where Did the Revolution Go? Contentious Politics and the Quality of Democracy Cambridge: Cambridge University Press
- Dix, R. (1984). Why Revolutions Succeed & Fail, *Polity* 16(3), 423–46.
- Edwards, L. P. (1927). The Natural history of Revolution. Chicago: University Chicago Press
- Ermakoff, I. (2015). “The Structure of Contingency.” *American Journal of Sociology* 121(1):64–125.
- Eyal, G. (2003). The Origins of Postcommunist Elites: From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Farhi, F. (1990). States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua. Champaign-Urbana: University of Illinois Press.
- Foran, J. (1993). Theories of Revolution Revisited: Toward a Fourth Generation? *Sociological Theory Vol. 11*, 1-20.
- Foran, J. (1997). Theorizing Revolutions, London: Routledge.
- Foran, J. (2005). Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions, New York: Cambridge University Press.
- Gjuričová, A., Zahradníček, T. (2018) Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989-1992, Praha: Argo, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
- Goldstone, J. A. (1982). The Comparative and Historical Study of Revolutions, *Annual Review of Sociology, Vol. 8 (1982)*, 187-207
- Goldstone, J. A. (1991). Revolution and Rebellion in the Early Modern World. Berkeley, CA: University of California Press.
- Goldstone, J. A. (2001). Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory, *Annual Review of Political Science Vol. 4 (2001)*, 139-187
- Goldfrank, W. L. (1979). Theories of Revolution and Revolution Without Theory: The case of Mexico, *Theory & Society* 7
- Goodwin, J. (2001). No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991, New York: Cambridge University Press.

- Gould, R. V. (1995). *Insurgent Identities: Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Gurr, T. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Halliday, F. (1999). *Revolution and World Politics: The Rise and Fall of the Sixth Great Power*. Durham: Duke University Press
- Holý, L. (2010). *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, Praha: SLON.
- Huntington, S. (2008). *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*, Brno: CDK.
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press
- Hroch, M. (2016). Hledání souvislostí: Eseje z komparativních dějin Evropy, 177-222.
- Johnson, Ch. (1966). *Revolutionary Change*, Stanford: Stanford University Press.
- Jurman, O. (2019). *Převrat*, Praha: Česká citadela.
- Kautsky, K. (1921). *Terorismus a komunismus*, Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství
- Kenney, P. (2002). *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton: Princeton University Press.
- Kocáb, M. (2019). *Vabank*, Praha: Universum.
- Krapfl, J. (2016). *Revoluce s lidskou tváří: Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989-1992*, Praha: Rybka Publisher
- Krapfl, J. (2019). *Methodological Questions in the Study of the Revolutions of 1989*, Montreal: McGill University
- Krejčí, J. (1968 a). Sociologický model revolučního procesu. *Sociologický časopis*, 4(2), 159–173.
- Krejčí, J. (1968 b). Sociologický model revolučního procesu. *Sociologický časopis*, 4(6), 635–649.
- Krejčí, J. (1992). *Dějiny a revoluce*, Praha: Naše vojsko
- Krejčí, J. (2001). *České křižovatky: Osm pohledů na naše proplouvání peřejemi soudobých dějin*, Praha: ELK
- Krejčí, O. (2014). *Sametová revoluce*, Praha: Profesional Publishing.
- Kurzman, Ch. (2004) *Can Understanding Undermine Explanation? The confused*

- Experience of Revolution, *Philosophy of the Social sciences* 34, 328-51
- Lawson, G. (2005). *Negotiated Revolutions: The Czech Republic, South Africa and Chile*, Farnham: Ashgate Publishing.
- Lawson, G. (2019). *Anatomies of Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Bon, G. (1913). *The Psychology of Revolution*. London: T. Fisher Unwin.
- Lenin, V. I. (1918). *State and Revolution*.
- Lenin, V. I. (1917). *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*.
- Mann, M. (2013). *The Sources of Social Power: Volume 4, Globalizations, 1945-2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maďarová, Z. (2019). *Ako Odvrávať novemberu*, Bratislava: Aspekt
- Marx, K., Engels F. (1848). *Manifesto of the Communist Party*.
- McAdam, D. Tarrow, S., Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. New York: Cambridge University Press.
- Moore, B. (1966) [1993]. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston: Beacon Press.
- Možný, I. (1991). *Proč tak snadno? Některé rodinné důvody sametové revoluce*, Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nepstad, S. E. (2011). *Nonviolent Revolutions: Civil Resistance in the Late 20th Century*, Oxford: Oxford University Press
- Okey, R. (2004). *The Demise of Communist East Europe – 1989 in context*, Oxford: Oxford University Press.
- Olson, M. (1963). Rapid Growth as a Destabilizing Force. *Journal of Economic History*, 23(4), 529–552.
- Paige, J. (1975). *Agrarian Revolution*, New York: The Free Press.
- Parsa, M. (2000). *States, Ideologies, and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*. New York: Cambridge University Press.
- Pettee, G. S. (1938). *The Process of Revolution*. New York: Harper & Brothers.
- Ritter, D. (2015). *The Iron Cage of Liberalism: International Politics and Unarmed Revolutions in the Middle East and North Africa*, Oxford: Oxford University Press

- Selbin, E. (1993). *Modern Latin American Revolutions*. Boulder: Westview Press.
- Sewell, W. (1985) *Ideologies and Social Revolutions: Reflections on the French Case*, *The Journal of Modern History* 57(1): 57-85
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Smelser, N. J. (1963). *Theory of Collective Behaviour*, New York: The Free Press of Glencoe.
- Sohrabi, N. (1995). *Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908*. *The American Journal of Sociology* 100(6), 1383–1447.
- Sorokin, P. (1925) [1967]. *The Sociology of Revolution*, New York: Howard Fertig.
- Suk, J. (2003). *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor.
- Šanderová, J. (2005). *Jak číst a psát odborný text*, Praha: Sociologické nakladatelství, 70-73.
- Tilly, Ch. (1978) *From Mobilization to Revolution*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Tilly, Ch. (1993). *European Revolutions 1492-1992*, Oxford: Blackwell
- Tocqueville, A. (1856). *The Old Regime and the Revolution*. New York: Harper & Brothers.
- Trimberger, E. K. (1978). *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*. New York: Transaction Books.
- Trotsky, L. (1932). *History of the Russian Revolution*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Viterna, J. (2013). *Women in War: The Micro-Processes of Mobilization in El Salvador*. Oxford University Press.
- Weyland, K. (2014). *Making Waves: Democratic Contention in Europe and Latin America since the Revolutions of 1848*. New York: Cambridge University Press.
- Wolf, E. (1969). *Peasant Wars of the Twentieth Century*, New York: Harper and Row.
- Wickham-Crowley, T. P. (1992) *Guerillas and Revolution in Latin America: A Comparative Study of Insurgents and Regimes Since 1956*. Princeton: Princeton University Press